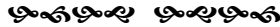

*Γλωσσάρι
Βουδιστικών Όρων*

**Bhikkhu Nyānadassana
(Ιωάννης Τσέλιος)**

*

Athens Theravada Center

Γ Λ Ω Σ Σ Α Ρ Ι

Β Ο Υ Δ Ι Σ Τ Ι Κ Ω Ν Ο Ρ Ω Ν

Το παρόν γλωσσάρι αναφέρεται σε λέξεις της αρχαίας γλώσσας Πάλι. Προκειμένου να αποδοθεί σωστά ο τονισμός των πολυσύλλαβων λέξεων της Πάλι, δεν ακολουθούνται οι κανόνες της ελληνικής, όπου μια λέξη μπορεί να τονιστεί μόνο σε μία από τις τρεις τελευταίες συλλαβές. Συνεπώς, όταν απαιτείται, ο τόνος στις πολυσύλλαβες λέξεις Πάλι θα μπαίνει ακόμα και πριν από την προπαραλήγουσα, δηλαδή στην προπροπαραλήγουσα, π.χ. *Āyatana* (Άγιατανα). Επίσης, ενδέχεται να μπουν δύο τόνοι σε σύνθετες λέξεις, π.χ. *Āhāra* (Άχάρα) ή *Ācariya-muṭṭhi* (Άτσαρια-μούττι). Όταν υπάρχει το σύμβολο που μοιάζει με παύλα πάνω από τα φωνήεντα *ā*, *ī*, *ū*, σημαίνει ότι είναι μακρά, π.χ. *ā* (αα) = περίπου όπως στη λέξη «Αβραάμ»· *ī* (ιι) = περίπου όπως στο «δίισταμαι»· *ū* (ουου) = περίπου όπως στο «μουου». Ωστόσο, επειδή στη νέα ελληνική δεν απαντώνται μακρά φωνήεντα, γίνεται προσπάθεια προσέγγισης της σωστής προφοράς με τοποθέτηση τόνου, π.χ. *ā* (ά), *ī* (ί), *ū* (ού).

Γενικά, η προφορά της Πάλι μοιάζει με αυτή της λατινικής. Για παράδειγμα, το **a** προφέρεται ως «α», το **e** ως «ε», το **i** ως «ι», το **o** ως «ο», το **c** ως «τς», το **g** ως «γκ» και το **h** ως «χ». Το **ṅ** (αν) προφέρεται με αντήχηση στη μύτη ως ν)))). Για περαιτέρω λεπτομέρειες σχετικά με την προφορά, ανατρέξτε στο κεφάλαιο «Αλφάβητο και προφορά της γλώσσας Πάλι» στο τέλος του βιβλίου.

Επίσης, διευκρινίζεται ότι οι ελληνικές λέξεις στην αρχή της επεξήγησης κάθε όρου τίθενται εντός εισαγωγικών (για παράδειγμα, *Anāgāmi*: «ο μη επιστρέφων», *Anicca*: η «παροδικότητα» κ.λπ.) ώστε να ξεχωρίσουν ως μεταφράσεις των λέξεων Πάλι που επεξηγούνται.

Το γλωσσάρι βασίζεται στο βουδιστικό λεξικό *Buddhist Dictionary – Manual of Buddhist Terms & Doctrines* του Nyanatiloka. Ωστόσο, στο παρόν παρέχονται επιπλέον επεξηγήσεις από τον Κανόνα Πάλι και τα αρχαία επεξηγηματικά σχόλια του Κανόνα.

Abhidhamma (αμπχιντχάμμα): «Ανώτερη Διδασκαλία». Βλ. *Tiṛiṭa-ka*.

Abhiññā (αμπίννια): οι «ανώτερες γνώσεις» ή «ανώτερες δυνάμεις/ικανότητες» είναι έξι. Αποτελούνται από τις πέντε κοσμικές (*lokiya*) δυνάμεις που επιτυγχάνονται μέσω της μέγιστης τελειότητας στην αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhi*) και από μια υπερκόσμια (βλ. *lokuttara*) δύναμη που επιτυγχάνεται μέσω του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*), δηλαδή η εξάλειψη όλων των νοητικών διαφθορών (*āsavakkhaya*; βλ. *āsava*), με άλλα λόγια, η πραγμάτωση της Αξιότητας (βλ. *Arahant*). Αυτές οι έξι είναι: 1) Οι υπερφυσικές δυνάμεις (*iddhi-vidha*). 2) Το θείο αυτί (*dibba-sota*), με το να ακούει κανείς ήχους θεϊκούς και ανθρώπινους, μακρινούς και κοντινούς. 3) Η διείδυση του νου των άλλων (*ceto-pariya-ñāna*). 4) Η ανάμνηση προηγούμενων ζωών (*pubbe-nivāsānussati*). 5) Το θείο μάτι (*dibbacakkhu*), με το να βλέπει κανείς τα όντα να πεθαίνουν και να επαναγεννιούνται σύμφωνα με τις πράξεις τους, ως καλότυχα και άτυχα, κατώτερα και ανώτερα, όμορφα και άσχημα. 6) Η εξάλειψη όλων των νοητικών διαφθορών (*āsavakkhaya*).

Ο Βούδας και πολλοί από τους μαθητές του κατείχαν αυτές τις δυνάμεις, οι οποίες αναφέρονται συχνά στις Ομιλίες του, π.χ. D I. 77· M I.34· S I.263· A III.16.

Ahetuka-ditṭhi (αχέτουκα-ντίττι): «η άποψη ή η φιλοσοφία της μη αιτιότητας». Αυτή δηλώνει ότι δεν υπάρχει αιτία ή συνθήκη για τη μόλυνση και τον εξαγνισμό, τη δυστυχία και την ευτυχία των όντων. Όλα συμβαίνουν τυχαία ή από τη μοίρα. Είναι η μοιρολατρική ή φαταλιστική φιλοσοφία. Υποστηρίζει ότι όλα είναι λεπτομερώς προκαθορισμένα από την τύχη ή τη μοίρα. Ως φιλοσοφική σκέψη, η μοιρολατρία ή ο φαταλισμός παρουσιάζουν το ηθικό ζήτημα των καλών ή των κακών πράξεων ως εκδήλωση απάθειας για την πορεία των γεγονότων. Αυτή η ηθική απάθεια, δηλαδή α) η πλήρης απουσία ηθικών φραγμών και β) η έλλειψη κάθε ηθικού ενδοιασμού, καθιστά κάποιον επιρρεπή σε φαύλες πράξεις που είναι βέβαιο ότι οδηγούν σε κακή επαναγέννηση. Βλ. *niyata-micchā-ditṭhi*.

Akiñcana (ακίντσανα): «ο μη κατέχων κάτι» είναι ένα κοινό επίθετο για τον Άξιο (βλ. *Arahant*), ο οποίος είναι απαλλαγμένος από την «κατοχή» (*kiñcana*) του πάθους (*rāga*), του μίσους (*dosa*) και της αυταπάτης (*moha*).¹ Αυτή η «κατοχή» είναι αυτό που κολλάει ή προσκολλάται στον χαρακτήρα ενός ανθρώπου και από το οποίο εκείνος πρέπει να απαλλαγεί αν θέλει να φτάσει σε μια ανώτερη ηθική και πνευματική κατάσταση.

Akirīya-dīṭṭhi (ακίριγια-ντίττι): «η άποψη ή η φιλοσοφία της αναποτελεσματικότητας των πράξεων». Σύμφωνα με αυτή, οι πράξεις δεν έχουν καμία αποτελεσματικότητα στην παραγωγή αποτελεσμάτων (*vipāka*). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ακυρώνει τις ηθικές διαφοροποιήσεις σε καλά ή κακά ηθικά αποτελέσματα. Είναι η φιλοσοφική σκέψη της ολοκληρωτικής άρνησης κάθε δυνατότητας των καλών ή κακών πράξεων (*κάρμα*) να επιφέρουν αποτελέσματα (*vipāka*), και επομένως αρνείται την προσωπική ευθύνη και την ανταμοιβή ή την τιμωρία για τις πράξεις. Υποστηρίζει, λόγου χάρη, ότι τίποτα κακό δεν θα συμβεί σε αυτόν που σκοτώνει, κλέβει, ληστεύει κ.λπ. Πως δεν υπάρχει ανταμοιβή για τη γενναιοδωρία, την αυτοσυγκράτηση, την αλήθεια ή άλλες αρετές. Βλ. *niyata-micchā-dīṭṭhi*.

Anāgāmi (ανάγκάμι): Ο «μη επιστρέφων» στον ηδονικό κόσμο, είναι ένα ευγενές άτομο (βλ. *ariya-puggala*) που έχει επιτύχει, μέσω του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*), την τρίτη υπερκόσμια οδό και τον καρπό (βλ. *lokuttara*), έχει εξαλείψει τα πρώτα πέντε από τα δέκα νοητικά δεσμά (βλ. *saṃyojana*) που κρατούν τον νου δέσμιο στη συνεχή περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*). Αν δεν κατορθώσει σε αυτή τη ζωή να φτάσει στην επίτευξη του Άξιου (βλ. *Arahant*), επανεμφανίζεται σε έναν ανώτερο θεϊκό κόσμο, αυτόν της «Αγνής Διαμονής» (*Suddhāvāsa*). Χωρίς να επιστρέψει από εκείνον τον κόσμο στον ηδονικό, κατορθώνει εκεί την επίτευξη του Άξιου και το τελικό *Νιμπίνα*, θέτοντας τέλος στην υπαρξιακή ταλαιπωρία.

Anatta (ανάττα, σανσκ. **anātma**, ανάτμα): «μη εαυτός», «μη ψυχή», «μη εγωικότητα». Σημαίνει ότι, σε τελική ανάλυση, δεν υπάρχει

¹ D III, *Saṅgīti-sutta*, σ. 217· DA III, σ. 994 (*palibodha*).

τίποτε μόνιμο, αιώνιο ή αμετάβλητο στην παροδική ανθρώπινη φύση το οποίο μπορεί κάποιος να αποκαλέσει «εαυτό», «ψυχή», «εγώ» «μόνιμη οντότητα/ουσία» ή «μόνιμη προσωπικότητα» ώστε να αγκυροβολήσει σε σταθερή αίσθηση του «εγώ».

Αποτελεί ένα από τα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης (βλ. *ti-lakkhaṇa*), μαζί με την παροδικότητα (βλ. *anicca*) και τον υπαρξιακό πόνο (βλ. *dukkha*). Είναι από τις βασικές διαφορές μεταξύ του Βουδισμού και όλων των άλλων μεγάλων θρησκειών και φιλοσοφιών, που διδάσκουν ότι το *atta* (εαυτός, ψυχή) υπάρχει μια πίστη που, σύμφωνα με τον Βουδισμό, δημιουργεί τη βάση του επώδυνου κύκλου της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*) και έχει, σε κάθε περίπτωση και σε όλες τις εποχές, ως επί το πλείστον αποπλανήσει, παραπλανήσει και διαιρέσει την ανθρωπότητα.

Η διδαχή του «μη εαυτού» σχετίζεται με την «κενότητα» (βλ. *suññatā*).

Anicca (ανίτσα): η «παροδικότητα» ή «αστάθεια» όλων των νοητικών και υλικών φαινομένων της ύπαρξης, που η φύση τους δεν είναι παρά η έγερση και η παρακμή. Αποτελεί ένα από τα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης (βλ. *ti-lakkhaṇa*) μαζί με τον υπαρξιακό πόνο (βλ. *dukkha*) και τον μη εαυτό (βλ. *anatta*).

Aññā (άννια): η «τελική γνώση», είναι η ανώτερη γνώση της πλήρους και τελικής απελευθέρωσης ενός Άξιου (βλ. *Arahant*). Συμπεριλαμβάνει την ανώτερη γνώση για τα πέντε συναθροίσματα της ύπαρξης (βλ. *pañca-khandha*), τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (βλ. *ariya-sacca*), τα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης (βλ. *ti-lakkhaṇa*), την Εξαρτώμενη Γένεση (βλ. *paṭiccasamuppāda*) κ.λπ.

Όταν ένας Άγιος εκφράζει την επίτευξη της Αξιότητας (*Arahatta*) δηλώνει την τελική γνώση (*aññay byākaroti*) ως εξής: «Η γέννηση έχει τελειώσει, η άγια ζωή έχει εκπληρωθεί, ό,τι έπρεπε να γίνει έχει ολοκληρωθεί και δεν υπάρχει τίποτα περαιτέρω για αυτή την κατάσταση ύπαρξης».²

Appanā-samādhi (άπαννα-σαμάντχι): «απορροφητική αυτοσυγκέντρωση» ή «πλήρης αυτοσυγκέντρωση». Είναι η αυτοσυγκέντρωση

² Π.χ. Μ III, *Chabbisodhana-sutta*, σ. 29. S II, *Kalāra-sutta*, σ. 50.

που υπάρχει κατά τη διαλογιστική έκσταση (βλ. *jhāna*), ενώ η «προσεγγιστική αυτοσυγκέντρωση» (βλ. *upacāra-samādhi*) πλησιάζει μόνο την έκσταση χωρίς να την επιτύχει. Η «απορροφητική αυτοσυγκέντρωση» υπερβαίνει τη συνείδηση της ηδονικής σφαίρας (βλ. *kāmāvacara*) και επιτυγχάνει τη συνείδηση της λεπτοφούς υλικής σφαίρας (βλ. *rūpāvacara*). Βλ. *samādhi*.

Appamaññā (αππαμάνια): Οι «απεριόριστες διαθέσεις» προς όλα τα έμβια όντα, που μπορούν να αναπτυχθούν με τον διαλογισμό, είναι τέσσερις: η φιλικότητα (βλ. *mettā*), η συμπόνια (βλ. *karuṇa*), η αλτρουιστική χαρά (βλ. *muditā*) και η αταραξία (βλ. *upekkhā*). Ονομάζονται επίσης «θεϊκές διαμονές» ή «υπέροχες νοητικές καταστάσεις» (βλ. *brahma-vihāra*).

Arahant (άραχαντ): Ο «Άξιος» είναι ένα ευγενές άτομο (βλ. *ariya-puggala*) που έχει επιτύχει, μέσω του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*), την τέταρτη υπερκόσμια οδό και τον καρπό (βλ. *lokuttara*), έχοντας εξαλείψει τα δέκα νοητικά δεσμά (βλ. *sahyojana*) που κρατούν τον νου δέσμιο στη *σανσάρα* (βλ. *sahsāra*). Ο νους του είναι απελευθερωμένος απ' όλες τις νοητικές μολύνσεις και τα μιάσματα, όπως από την επιθυμία, το μίσος, την κακοβουλία, την άγνοια, την υπερηφάνεια, την υπεροψία, και απ' όλες τις νοητικές διαφθορές (βλ. *āsava*). Έτσι, είναι μακριά από επιβλαβείς και φάυλες καταστάσεις που μολύνουν, οδηγούν στην επαναγέννηση, προκαλούν δεινά, ωριμάζουν στον πόνο και στη δυστυχία και επιφέρουν μελλοντική γέννηση, γήρανση και θάνατο.³

Ο τίτλος «Άξιος» αποδίδεται στον Βούδα αλλά και στους ευγενείς μαθητές του που έχουν επιτύχει το υψηλότερο επίπεδο της γνώσης (βλ. *aññā*) των Τεσσάρων Ευγενών Αληθειών (βλ. *ariya-sacca*), η οποία οδηγεί στην τελική απελευθέρωση και την επίτευξη της ύψιστης αυτοφώτισης (*sambodhi uttama*). Βλ. *bodhi*.

Όπως περιγράφει ο Βούδας: «Δεν υπάρχει μελλοντικός γύρος της επαναγέννησης (βλ. *vaṭṭa*) στην περίπτωση εκείνων που είναι Άξιοι, διότι: 1) έχουν εξαλείψει τις νοητικές διαφθορές (βλ. *āsava*), 2) έχουν εκπληρώσει την αγνή ζωή (*brahmacariya*), 3) έχουν ολοκλη-

³ M I, *Mahāassapura-sutta*, σ. 280.

ρώσει ό,τι έπρεπε να κάνουν (*katakaraṇīya*), 4) παράτησαν το βάρος των πέντε συναθροισμάτων της ύπαρξης (βλ. *khandha*), 5) έφτασαν στον τελικό σκοπό, 6) κατέστρεψαν τα δεσμά του γίγνεσθαι (βλ. *saṃyojana*) και 7) είναι ορθά απελευθερωμένοι από την υπαρξιακή ταλαιπωρία χάρη στην τελική γνώση (*sammadaññā vimuttā*)».⁴

Ariya-aṭṭhaṅgika-magga (άρια-ατχάνγκικα-μάγκα): η «Ευγενής Οκταμελής Οδός» είναι η οδός και η πρακτική που οδηγεί στην κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου και της ταλαιπωρίας, στην πραγματοποίηση του *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*), στο τέλος της *σανσάρα* (βλ. *saṃsāra*). Αποτελεί την τέταρτη από τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (βλ. *ariya-sacca*) και τα οκτώ μέλη της Οδοϋ είναι τα εξής:

1) η ορθή νόηση ή θέαση (*sammā ditṭhi*) και 2) ο ορθός λογισμός (*sammā saṅkappa*), που απαρτίζουν την εξάσκηση στη σοφία (βλ. *paññā* και *sikkhā*): 3) η ορθή ομιλία (*sammā vācā*), 4) η ορθή πράξη (*sammā kammanta*) και 5) ο ορθός βιοπορισμός (*sammā ājīva*), που απαρτίζουν την εξάσκηση στην ηθική διαγωγή (βλ. *sīla*): και 6) η ορθή προσπάθεια (*sammā vayāma*), 7) η ορθή μνήμη (*sammā sati*) και 8) η ορθή αυτοσυγκέντρωση (*sammā samādhi*), που απαρτίζουν την εξάσκηση στην αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhi*).

Ariya-puggala (άρια-πούγκαλα): «Ευγενές άτομο» είναι αυτό που έχει συνειδητοποιήσει κάποια από τις τέσσερις υπερκόσμιες (βλ. *lokuttara*) οδούς και κάποιον από τους τέσσερις υπερκόσμιους καρπούς. Υπάρχουν τέσσερα «ευγενή άτομα»: ο εισερχόμενος στο ρεύμα (βλ. *sotāpanna*), ο άπαξ επιστρέφων (βλ. *sakadāgāmi*), ο μη επιστρέφων (βλ. *anāgāmi*) και ο Άξιος (βλ. *Arahant*). Μπορούν να διακριθούν και σε οκτώ «ευγενή άτομα» αν καθένα ξεχωριστά διαφοροποιηθεί σύμφωνα με τις τέσσερις υπερκόσμιες οδούς και τους τέσσερις υπερκόσμιους καρπούς. Για παράδειγμα, ο εισερχόμενος στο ρεύμα μπορεί να διακριθεί ως: 1) αυτός που έχει συνειδητοποιήσει την **οδό** της εισόδου στο ρεύμα (*sotāpattimagga*), και 2) αυτός που έχει συνειδητοποιήσει τον **καρπό** της εισόδου στο ρεύμα (*sotāpattiphala*)· δηλαδή τη στιγμή της οδοϋ ήταν άλλο άτομο σε σχέ-

⁴ M I, *Alagaddūpama-sutta*, σ. 141.

ση με τη στιγμή του καρπού. Η ίδια διάκριση γίνεται και για τον άπαξ επιστρέφοντα και ούτω καθεξής, όσον αφορά τις αντίστοιχες οδούς και τους καρπούς του καθενός.

Ο όρος *ariya* αναφέρεται και στους Βούδες, οι οποίοι είναι επίσης Άξιοι (*Arahant*). Γενικά, τα «ευγενή άτομα» αντιπαραβάλλονται με το «σύνηθες, κοινό ή κοσμικό άτομο» (βλ. *puthujjana*), που δεν έχει συνειδητοποιήσει τις υπερκόσμιες καταστάσεις (βλ. *lokuttara*).

Ariya-sacca (*άρια-σάτσα*): Η «ευγενής αλήθεια» αναφέρεται συγκεκριμένα στις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (*cattāro ariyasaccāni*) που ο Βούδας ανακάλυψε και είναι οι εξής: 1) η ευγενής αλήθεια του υπαρξιακού πόνου (βλ. *dukkha*), 2) η ευγενής αλήθεια της προέλευσής του (βλ. *samudaya*), που είναι η επιθυμία (βλ. *tanhā*), 3) η ευγενής αλήθεια της κατάπαυσής του (βλ. *nirodha*), που είναι το *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*), και 4) η ευγενής αλήθεια της απελευθερωτικής οδού ή πρακτικής που οδηγεί στην κατάπαυσή του (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*).

Ariya-vihāra (*άρια-βιχάρα*): «Ευγενής διαμονή ή ζωή» είναι αυτή των «ευγενών ατόμων» (βλ. *ariya-puggala*) όταν βιώνουν σύντομα ή παρατεταμένα κάποιο από τα τέσσερα υπερκόσμια «επιτεύγματα του καρπού» (*phala-samāpatti*) και συγκεκριμένα τον καρπό της εισόδου στο ρεύμα (*soṭāpatti-phala*), τον καρπό της άπαξ επιστροφής (*sakadāgāmi-phala*), τον καρπό της μη επιστροφής (*anāgāmi-phala*) και τον καρπό της αζιότητας (*arahatta-phala*). Πρβλ. *brahmanvihāra*.

Arūpāvacara (*αρούπάβατσαρα*): «άυλη σφαίρα» ύπαρξης ή συνείδησης, η οποία επιτυγχάνεται μέσω των εκστάσεων (βλ. *jhāna*). Περιλαμβάνει τους ανώτερους θεϊκούς κόσμους (*deva-loka*), στους οποίους οι πέντε αισθήσεις και το υλικό σώμα δεν υπάρχουν καθόλου. Αυτός ο κόσμος αντιστοιχεί στις τέσσερις άυλες διαλογιστικές εκστάσεις. Η γέννηση σε αυτόν τον κόσμο προϋποθέτει την επίτευξη αυτών των εκστάσεων, όπου υπάρχει μόνο η λειτουργία του νου, η οποία αποτελείται από τα τέσσερα νοητικά συναθροίσματα (βλ. *pañca-khandha*). Πρβλ. *loka*, *kāmāvacara* και *rūpāvacara*.

Asañkhata (ασάνκχατα): «μη καμωμένο, μη δημιουργημένο, μη εξαρτώμενο από συνθήκες» (*raccayehi akatañ, anibbattañ*), «μη συνθηκοποιημένο», «μη συνθηκοκρατημένο». Πρόκειται για μια περιγραφή του *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*), το οποίο δεν αποτελείται και δεν εξαρτάται από συνθήκες, δεν παράγεται από συνδυασμό αιτιών και συνθηκών.

Υπάρχουν τρία χαρακτηριστικά του μη συνθηκοκρατημένου (*asañkhata-lakkhaṇa*): 1) η έγερση (*uppādo*) δεν μπορεί να ιδωθεί, 2) η παρακμή (*vaya*) δεν μπορεί να ιδωθεί, και 3) η μεταβολή (*aññathatta*) κατά τη διάρκεια (*thita*) δεν μπορεί να ιδωθεί.⁵ Είναι η κατάπαυση της έγερσης, της διάρκειας και της παρακμής, καθώς και όλων των διαδικασιών και δραστηριοτήτων (*sabba-sañkhāra-samatho*).⁶ Το αντίθετο είναι το «συνθηκοκρατημένο» (βλ. *sañkhata*).

Āsava (άσαβα): Οι «νοητικές διαφθορές» είναι βαθιά ριζωμένες νοητικές μολύνσεις (βλ. *kilesa*) που υπάρχουν στο βαθύτερο και πιο θεμελιώδες επίπεδο του νου. Είναι οι βασικές μολύνσεις που κρατούν τον νου δέσμιο στον επώδυνο κύκλο της γέννησης και του θανάτου. Ο ρόλος τους είναι να διατηρούν τη *σανσάρα* (βλ. *saṃsāra*).

Ο Βούδας τις περιγράφει ως διανοητικές καταστάσεις που μολύνουν (*saṃkilesikā*), φέρνουν την επαναγέννηση (*ponobbhavikā*), προκαλούν προβλήματα, ωριμάζουν στον πόνο (*dukkhaviṇṇā*) και οδηγούν σε μελλοντική γέννηση, γήρανση και θάνατο (*āyatīṇ jātī-jarāmarañiyā*).⁷

Υπάρχουν τέσσερα είδη νοητικής διαφθοράς: 1) η νοητική διαφθορά της αισθησιακής ηδονής (*kāmāsava*), 2) η νοητική διαφθορά του πάθους για αιώνια ύπαρξη (*bhavāsava*), 3) η νοητική διαφθορά των θεωρητικών απόψεων (*diṭṭhāsava*) και 4) η νοητική διαφθορά της άγνοιας (*avijjāsava*).

Με την οδό της εισόδου στο ρεύμα (βλ. *sotāpanna*) εξαλείφεται η τρίτη νοητική διαφθορά, με την οδό της μη επιστροφής (βλ. *anāgāmi*) η πρώτη, και με την οδό της Αξιότητας (βλ. *Arahant*) η δεύτερη και η τέταρτη. Η εξάλειψη επιτυγχάνεται μέσω: 1) του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*), 2) της εγκράτειας στις αισθήσεις

⁵ A I, *Asañkhatallakkhaṇa-sutta*, σ. 152.

⁶ A I, *Ānanda-sutta*, σ. 132.

⁷ M I, *Mahāsaccaka-sutta*, σ. 250.

(*saṅvara*), 3) της χρήσης υλικών πραγμάτων με σύνεση, 4) της υπομονής (*adhivāsanā*), 5) της αποφυγής κινδύνων, 6) της απομάκρυνσης αρνητικών σκέψεων και 7) της ανάπτυξης των επτά παραγόντων της φώτισης (βλ. *bojjhaṅga*).

Ο *khīṇāsava*, «εκείνος που έχει εντελώς εξαλείψει τις νοητικές διαφθορές» ή «ο απαλλαγμένος από τις νοητικές διαφθορές», είναι ένα όνομα για τον Άξιο (βλ. *Arahant*). Η κατάσταση του Άξιου ονομάζεται συχνά «*āsavakkhaya*», δηλαδή «πλήρης εξάλειψη των νοητικών διαφθορών».

Asekha (ασέκχα): Ο «πέραν της άσκησης», κυριολ. «όχι πια ασκούμενος», είναι ο τελειοποιημένος ευγενής μαθητής, ο Άξιος (βλ. *Arahant*), αφού έχει φτάσει στην τελειότητα της τριπλής εξάσκησης (βλ. *sikkhā*) και δεν χρειάζεται πλέον να εξασκηθεί. Αυτό συμβαίνει τη στιγμή που επιτυγχάνει τον καρπό της αξιοότητας (*arahatta-phala*). Βλ. *ariya-puggala*, *sekha*.

Atta (άττα, σανσκ. *ātma*, άτμα): «εαυτός», «ψυχή», «εγωικότητα». Βλ. *anatta*.

Atta-diṭṭhi (άττα-ντίττι): «άποψη, ιδέα, νόηση ή θεωρία περί της ψυχής ή του εαυτού». Σχετίζεται με την άποψη της αιωνιότητας (βλ. *sassata-diṭṭhi*) ή την άποψη περί ύπαρξης (βλ. *bhava-diṭṭhi*) μιας αμετάβλητης ψυχής ή εαυτού. Βλ. *sakkāya-diṭṭhi* και *anatta*.

Avijjā (αβίτζα): «άγνοια», «αγνωσία» (*aññāṇa*), συνώνυμο της αυταπάτης (*moha*). Είναι η κύρια ρίζα κάθε φαυλότητας και ταλαιπωρίας στον κόσμο, καθώς καλύπτει τα πνευματικά μάτια του ανθρώπου, εμποδίζοντάς τον να δει την πραγματική φύση των πραγμάτων και προκαλώντας τον να διεγείρει το πάθος, την επιθυμία και τη λαχτάρα για αυτά. Είναι η αυταπάτη που ξεγελά τα όντα κάνοντας τη ζωή να φαίνεται μόνιμη (*nicca*), ευτυχισμένη (*sukha*), συνυφασμένη με ένα «εγώ», «εαυτό» ή «ψυχή» (*atta*), και ελκυστική (*subha*). Η αυταπάτη εμποδίζει τα όντα να δουν ότι όλα στην πραγματικότητα είναι παροδικά (βλ. *anicca*), υποκείμενα στην ταλαιπωρία (βλ. *dukkha*), κενά από «εγώ», «εαυτό», «ψυχή», από «δικό μου» (βλ. *anatta*) και μη ελκυστικά (*asubha*).

Πιο συγκεκριμένα, η άγνοια ορίζεται από τον Βούδα ως «αγνωσία (*aññāṇa*) των Τεσσάρων Ευγενών Αληθειών (βλ. *ariya-sacca*), δηλαδή του υπαρξιακού πόνου, της προέλευσής του, της παύσης του και της οδού για την παύση του».⁸

Καθώς η άγνοια είναι το θεμέλιο όλων των ζωογονητικών πράξεων και δραστηριοτήτων (βλ. *saṅkhāra*), όλου του υπαρξιακού πόνου και της ταλαιπωρίας, συνιστά τον πρώτο παράγοντα στη διδασχία της «Εξαρτώμενης Γένεσης» (βλ. *paṭicca samuppāda*). Αλλά, γι' αυτόν τον λόγο, η άγνοια δεν πρέπει να θεωρείται η αναίτιος πρωταρχική αιτία. Δεν είναι άνευ αιτίας ή άνευ συνθήκης (*ahetu-apaccaya*), διότι οι αιτίες και οι συνθήκες καθορίζονται ως εξής: «Με την έγερση των νοητικών διαφθορών (βλ. *āsava*) εγείρεται η άγνοια».⁹

Ωστόσο, μπορεί να θεωρηθεί πρωταρχική αιτία με τη μεταφορική έννοια, δηλαδή όταν αναφέρεται ως αφετηρία της Εξαρτώμενης Γένεσης και της συνεχούς περιπλάνησης στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*). Όπως λέει ο Βούδας: «Ένα πρώτο σημείο της άγνοιας δεν μπορεί να βρεθεί, ότι δηλαδή από εδώ και πριν δεν υπήρχε η άγνοια αλλά εμφανίστηκε μετέπειτα. Ωστόσο, μπορεί να βρεθεί η συγκεκριμένη συνθήκη της (*idappaccaya*)».¹⁰ Την ίδια δήλωση κάνει και σε μια άλλη Ομιλία του¹¹ σχετικά με την επιθυμία για ύπαρξη (*bhava-taṇhā*) (βλ. *taṇhā*). Αυτή η επιθυμία και η άγνοια ονομάζονται εξέχουσες αιτίες των εκούσιων πράξεων (βλ. *kamma*) που οδηγούν σε δυστυχείς και ευτυχείς προορισμούς.

Καθώς η άγνοια εξακολουθεί να υπάρχει, αν και με έναν πολύ λεπτό τρόπο, μέχρι την επίτευξη της Αξιοτήτας (βλ. *Arahant*), θεωρείται το τελευταίο από τα δέκα νοητικά δεσμά (βλ. *saṃyojana*) που δεσμεύουν τα όντα στον κύκλο της επαναγέννησης.

Δεδομένου ότι οι δύο πρώτες φαύλες ρίζες των πράξεων, η απληστία (*lobha*) και το μίσος (*dosa*), είναι αυτές οι ίδιες ριζωμένες στην άγνοια, όλες οι φαύλες νοητικές καταστάσεις είναι αδιαχώριστα συνδεδεμένες με αυτή. Η άγνοια (ή η αυταπάτη) είναι η πιο επίμονη από τις τρεις φαύλες ρίζες. Είναι και μια από τις νοητικές

⁸ S II, *Vibhaṅga-sutta*, σ. 3 και S V, *Avijjā-sutta*, σ. 429.

⁹ M I, *Sammādiṭṭhi-sutta*, σ. 54.

¹⁰ A V, *Avijjā-sutta*, σ. 112.

¹¹ A V, *Taṇhā-sutta*, σ. 516.

διαφθορές (βλ. *āsava*). Επομένως, η εξάλειψη της άγνοιας, μέσω της άμεσης διόρασης (βλ. *vipassanā*) των τριών χαρακτηριστικών της ύπαρξης (βλ. *ti-lakkhaṇa*), θέτει τέλος στον επώδυνο κύκλο της *σανσάρα* (βλ. *samsāra*).

B

Bhava (μυχάβα): «ύπαρξη» ή «διαδικασία της ύπαρξης», «υπαρξιακό γίγνεσθαι». Αποτελείται από τρία επίπεδα: το επίπεδο της ηδονικής ύπαρξης (*kāma-bhava*), το επίπεδο της λεπτοφυούς υλικής ύπαρξης (*rūpa-bhava*), και το επίπεδο της άυλης ύπαρξης (*arūpa-bhava*). Βλ. *loka*.

Ο όρος *bhava* απαντάται και ως ο δέκατος παράγοντας στην «Εξαρτώμενη Γένεση» (βλ. *pañcikasamuppāda*) με την έννοια «καρμικό γίγνεσθαι» (*kamma-bhava*). Είναι συνθηκοκρατημένος από τον ένατο παράγοντα, την προσκόλληση (βλ. *upādāna*). Με τη σειρά της, η *bhava* γίνεται η συνθήκη για τον ενδέκατο παράγοντα, τη γέννηση (*jāti*) σε νέα ύπαρξη.

Bhava-cakka (μυχάβα-τσάκκα): «Τροχός της ύπαρξης» είναι ο γύρος ή κύκλος της επαναγέννησης από ζωή σε ζωή και σχετίζεται με τον νόμο της «Εξαρτώμενης Γένεσης» (βλ. *pañcica-samuppāda*). Πρβλ. *vaṭṭa*.

Bhava-diṭṭhi (μυχάβα-ντίντχι): «άποψη περί ύπαρξης» μιας αμετάβλητης ψυχής ή εαυτού. Σχετίζεται με την άποψη περί ψυχής ή εαυτού (βλ. *atta-diṭṭhi*), την άποψη περί αιωνιότητας (βλ. *sassata-diṭṭhi*) ή την επιθυμία για ύπαρξη (βλ. *bhava-taṇhā*).

Bhava-sota (μυχάβα-σότα): Το «ρεύμα της ύπαρξης» που παρασύρει ένα ον στο κύλισμα από ζωή σε ζωή με την επαναγέννηση στα τρία επίπεδα της ύπαρξης. Βλ. *bhava*.

Bhava-taṇhā (μυχάβα-τάνχα): «επιθυμία για ύπαρξη». Βλ. *taṇhā*.

Bhikkhu (μικήκχου): «επαίτης μοναχός». Ο όρος αναφέρεται σε έναν πλήρως χειροτονημένο (*upasampadā*) μαθητή του Βούδα. Η μετάφραση «επαίτης μοναχός» μπορεί να θεωρηθεί η πλησιέστερη για τον όρο «*bhikkhu*», που κυριολεκτικά σημαίνει «εκείνος που

επαιτεί». Ωστόσο, στην πράξη οι *bhikkhū* δεν επαιτούν. Στέκονται σιωπηλά στην πόρτα για ελεημοσύνη. Ζουν από ό,τι τους δίνεται από τους υποστηρικτές τους. Δεν είναι ιερείς, καθώς δεν είναι μεσολαβητές μεταξύ Θεού και ανθρώπου. Δεν έχουν ισόβιους όρκους, αλλά αναλαμβάνουν κανόνες, τους οποίους τηρούν από δική τους επιλογή. Ζουν μια ζωή εθελοντικής πενίας, ακτημοσύνης και αγαμίας. Αν δεν μπορούν να ζήσουν την Αγνή Ζωή, μπορούν να απορρίψουν τους μοναστικούς χιτώνες ανά πάσα στιγμή.

Σύμφωνα με μια μεταφορική ερμηνεία του Βούδα, ο *bhikkhu* ονομάζεται έτσι επειδή έχει συντρίψει το κακό μέσα του (*bhinnattā pārakāṇa... dhammāṇa bhikkhu*).¹²

Bodhi (μπόντχι) [από τη ρηματική ρίζα *budha* (κατανοώ, συνειδητοποιώ, γνωρίζω, αφυπνίζομαι)]: «ανώτατη γνώση» και, μεταφορικά, «αφύπνιση», «φώτιση», «ύψιστη φώτιση». Είναι η στιγμή που οι Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (βλ. *ariya-sacca*) γίνονται πλήρως κατονητές. Βλ. *Buddha*.

Bojjhaṅga (μποντζχάνγκα) [από τις λέξεις *bodhi* (ανώτερη γνώση, φώτιση) + *aṅga* (μέλος, παράγοντας)]: Οι «παράγοντες της φώτισης» αποτελούν ένα σύνολο επτά νοητικών παραγόντων που λειτουργούν ως αιτίες και συνθήκες για την επίτευξη της φώτισης, δηλαδή την απελευθερωτική γνώση και όραση των Τεσσάρων Ευγενών Αληθειών (βλ. *ariya-sacca*). Αυτοί είναι οι εξής: 1) η μνήμη (βλ. *sati*), 2) η διερεύνηση των (υλικών και νοητικών) φαινομένων (*dhamma-vicaya*), 3) η ενεργητικότητα (*vīriya*), 4) η αγαλλίαση (*pī-ti*), 5) η γαλήνη (*passaddhi*), 6) η αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhi*), και 7) η αταραξία (βλ. *upekkhā*).

Brahma-vihāra (μπράχμα-βιχάρα): Οι «θεσπέσιες/θεϊκές διαμονές» ή «υπέροχες νοητικές καταστάσεις» είναι τεσσάρων ειδών και επιτυγχάνονται με τον διαλογισμό μέσω της ανάπτυξης της απεριόριστης 1) φιλικότητας (βλ. *mettā*), 2) συμπόνιας (βλ. *karuṇa*), 3) αλτρουιστικής χαράς (βλ. *mudita*) ή 4) αταραξίας (βλ. *upekkhā*). Ονομάζονται, επίσης, «απεριόριστες διαθέσεις» (βλ. *apamaññā*).

¹² Vbh, *Jhānavibhaṅga* σ. 245· A IV, *Bhikkhu-sutta*, σ. 144 και Nd1 I, σ. 70.

Buddha (μπούντχα): Βούδας (Φωτισμένος, Αφυπνισμένος). Το όνομα που δόθηκε σε αυτόν που από μόνος του ανακαλύπτει τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (βλ. *ariya-sacca*) μετά από μακρά περίοδο κατά την οποία ο κόσμος τις λησμόνησε, και τις οποίες εξηγεί πλήρως.

Σύμφωνα με την παράδοση, υπάρχει, από το μακρινό παρελθόν μέχρι σήμερα, μακρά σειρά από Βούδες. Ο πιο πρόσφατος Βούδας γεννήθηκε ως Siddhattha Gotama (Σιντχάτχα Γκόταμα) στην Ινδία, τον 6ο αιώνα π.Χ. Ήταν ένας καλά μορφωμένος και πλούσιος νεαρός βασιλικής καταγωγής, που εγκατέλειψε την οικογένειά του και την πριγκιπική του κληρονομιά στα είκοσι εννιά του χρόνια για να αναζητήσει την αληθινή ελευθερία και το τέλος του υπαρξιακού πόνου και της δυστυχίας. Μετά από επτά χρόνια ασκητικής στο δάσος, ανακάλυψε τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες και πέτυχε τον στόχο του· έγινε Βούδας.

Η λέξη «Βούδας» (*Buddha*) προέρχεται από τη λέξη «*buddhi*» και «*bodhi*». Στην αρχαία ινδική γλώσσα Πάλι (βλ. *Pāli*) και στα σανσκριτικά, *buddhi* κυριολεκτικά σημαίνει «διάνοια», «νοημοσύνη», «σοφία», και *bodhi* «ανώτατη νοημοσύνη» ή «ανώτατη γνώση», που μεταφορικά μεταφράζεται συνήθως ως «φώτιση» ή «αφύπνιση»—και η λέξη *Buddha* ως «Φωτισμένος» ή «Αφυπνισμένος». Αναφέρεται, πιο συγκεκριμένα, στη νοημοσύνη και την ανώτατη γνώση που κατέχει ένας Βούδας λόγω της ανακάλυψης και της κατανόησης των Τεσσάρων Ευγενών Αληθειών. Ακριβώς χάρη στην πλήρη κατανόηση αυτών των Αληθειών όπως πραγματικά είναι, ο Βούδας ονομάζεται «Πλήρως Αυτοφωτισμένος» (*Sammā Sambuddho* – Σάμμα Σαμπούντχο).¹³

C

Cetanā (τσέτανα): «Βούληση», «πρόθεση», είναι ο νοητικός παράγοντας που ευθύνεται για την ηθική πράξη ή συμπεριφορά ενός ατόμου. Σχετίζεται με την πραγματοποίηση και επίτευξη ενός σκοπού που επιλέχθηκε και αποφασίστηκε εσκεμμένα και συνειδητά· δηλαδή, τη θεληματική, ηθελημένη, εκούσια, βουλευτική όψη της γνωστι-

¹³ S III, *Sammāsambuddha-sutta*, σ. 433.

κής λειτουργίας. Σχετίζεται με την «πράξη» (βλ. *kamma*). Όπως έχει εξηγήσει ο Βούδας: «Τη βούληση είναι που αποκαλώ *kamma*, διότι, όταν κάποιος βούλεται, κάνει *kamma* (πράξεις) με το σώμα, την ομιλία ή τον νου». ¹⁴

Η βούληση είναι, επομένως, η διαδικασία του συνειδητού ελέγχου της συμπεριφοράς και της δραστηριότητας. Συγκεκριμένα: 1) Το χαρακτηριστικό της είναι η κατάσταση της θέλησης. 2) Η λειτουργία της είναι να συσσωρεύει πράξεις, δραστηριότητες (*kamma*). 3) Η εκδήλωσή της είναι ο συντονισμός των νοητικών παραγόντων (βλ. *cetasika*) για την επίτευξη της πράξης. 4) Η εγγύτατη αιτία της είναι οι σχετιζόμενοι νοητικοί παράγοντες. Πρβλ. *saṅkhāra*.

Cetasika (τσέτασικα): «Νοητικοί παράγοντες» είναι εκείνα τα νοητικά συνακόλουθα που συνδέονται με την ταυτόχρονα εγειρόμενη συνείδηση (*citta* ή *viññāṇa*) και εξαρτώνται από την παρουσία της. Στις Σούττα (βλ. *sutta*) όλα τα φαινόμενα της ύπαρξης συνοψίζονται με γνώμονα τα πέντε συναθροίσματα [ύλη, αίσθημα, αντίληψη, νοητικές λειτουργίες, συνείδηση (βλ. *khandha*)], ωστόσο, το Αμπιντάμμα (*abhidhamma*, βλ. *tipiṭaka*) τα εξετάζει και υπό το πρίσμα των τριών υπέρτατων πραγματικοτήτων (*paramattha*), δηλαδή τη συνείδηση, τους νοητικούς παράγοντες και την ύλη (*citta*, *cetasika*, *rūpa*). Εδώ οι νοητικοί παράγοντες (*cetasika*) περιλαμβάνουν το αίσθημα, την αντίληψη και τις 50 νοητικές λειτουργίες, (*saṅkhāra*)· συνολικά 52 νοητικούς παράγοντες. Από αυτούς, οι 25 είναι υπέροχες ιδιότητες, δηλαδή καρμικά καλές (*kusala*), οι 14 καρμικά φαύλες (*akusala*), ενώ οι 13 είναι καρμικά ουδέτερες. Η καρμική τους ιδιότητα εξαρτάται από το κατά πόσο σχετίζονται με την καλή, τη φαύλη ή την ουδέτερη συνείδηση. Οι νοητικοί παράγοντες έχουν τέσσερα κοινά χαρακτηριστικά: 1) εγείρονται μαζί με τη συνείδηση (*ekup-pāda*), 2) παύουν μαζί με τη συνείδηση (*ekanirodha*), 3) έχουν το ίδιο αντικείμενο με τη συνείδηση (*ekālamāna*), 4) έχουν το ίδιο αισθητήριο όργανο με τη συνείδηση (*ekavattuka*).

Ο όρος *cetasika* απαντάται συχνά στις Σούττα, πολλές φορές ως επίθετο [π.χ. *cetasikaṃ sukhaṃ* (νοητική ευτυχία)], άλλες ως ουδέτερο ουσιαστικό σε αντιδιαστολή με τη συνείδηση [π.χ. *cittam'pi*

¹⁴ A III, *Nibbedhika-sutta*, σ. 414.

ādisati, cetasikam 'pi].¹⁵ Ενίοτε απαντάται και ως προσδιορισμός για τους νοητικούς παράγοντες (*cetasikā dhammā*) της αντίληψης (*sañ-ñā*) και του αισθήματος (*vedanā*), που είναι συνδεδεμένα με τη συνείδηση (*citta-praṭibaddhā*).¹⁶ Όμως, στο Αμπιντάμμα απαντάται τακτικά ως προσδιορισμός για όλους τους 52 νοητικούς παράγοντες (*cetasikā dhammā*) που είναι συνυφασμένοι ή συνακόλουθοι με τη συνείδηση (*citta-sampayuttā dhammā*). Στο Vism. κ.λπ., το *cetasika* χρησιμοποιείται και ως ουδέτερο ουσιαστικό με την έννοια του νοητικού φαινομένου.

D

Dhamma (ντχάμμα, σανσκ. **Dharma**, ντχάρμα): Η «Διδασκαλία» του Βούδα, ως απελευθερωτική αρχή που ανακαλύφθηκε και διακηρύχθηκε από εκείνον, και συνοψίζεται στις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (βλ. *ariya-sacca*).

Άλλες έννοιες που απαντώνται, ανάλογα με τα συμφραζόμενα, είναι οι εξής: διδασχί, αλήθεια, δικαιοσύνη, ευσέβεια, ηθική, κανόνας, νόμος, ορθός τρόπος ζωής, καλή συμπεριφορά, φύση, φυσικός νόμος, φαινόμενο, ιδιότητα, νοητικός παράγοντας, νοητικό αντικείμενο, ιδέα, φιλοσοφία, όλα τα φαινόμενα και οι καταστάσεις που είναι συνθηκοκρατημένα/-ες ή μη συνθηκοκρατημένα/-ες.

Diṭṭhi (ντίττιχι): «άποψη», «ιδέα», «ιδεολογία», «νόηση», «θεώρηση», «θέαση», «κοσμοθέαση», «θεωρία», «κοσμοθεωρία», «αξίωμα», «δόγμα».

Dosa (ντόσα): «μίσος», «θυμός», «έχθρα». Παρόμοιες λέξεις είναι οι εξής: κακοβουλία, φθόνος, οργή, τσαντίλα, εκνευρισμός, αποστροφή, αντιπάθεια, απέχθεια, αηδία, αποκρουστικότητα, αποτροπιασμός, απώθηση, φόβος, μνησικακία, δυσαρέσκεια, άχτι, μοχθηρία, κακία, χαιρεκακία, σαδισμός, επιθετικότητα.

Dukkha (ντούκχα): «πόνος», «υπαρξιακός πόνος», «δυστυχία», «ταλαιπωρία», «οδύνη», «βάσανα» ή «μη ικανοποίηση» που επέρ-

¹⁵ D I, *Kevaṭṭa-sutta*, σ. 213.

¹⁶ «*Saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittappaṭibaddhā*». M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 301· S IV, *Dutiyakāmaḥhū-sutta*, σ. 293.

χεται λόγω της ασταθούς φύσης όλων των υλικών και νοητικών φαινομένων που καταπιέζονται και καταβάλλονται συνεχώς από την έγερση και την παρακμή, και γίνονται έτσι η βάση της ταλαιπωρίας, της οδύνης και του πόνου μέσα στον ασταθή κόσμο. Αποτελεί ένα από τα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης (βλ. *ti-lakkhaṇa*), μαζί με την παροδικότητα (βλ. *anicca*) και τον μη εαυτό (βλ. *anatta*).

Η

Hīnayāna (*Χίνα-γιάνα*): «Μικρό Όχημα». Ένας όρος που επινόησαν και χρησιμοποιούσαν οι μαχαγιανιστές όταν αναφέρονταν στις αρχαιότερες ορθόδοξες ομάδες (ή σχολές) του Βουδισμού που αποσχίστηκαν από την Τεραβάδα (βλ. *theravāda*). Ο όρος *hīnayāna* έχει παύσει να χρησιμοποιείται σε ενημερωμένους κύκλους αναφορικά με την Τεραβάδα. Βλ. *mahāyana*.

Ι

Jhāna (*τζχάνα*, σανσκ. **Dhyāna**, *ντχιάνα*): «διαλογιστική έκσταση», «διαλογιστική απορρόφηση». Είναι μια κατάσταση έντονης και βαθιάς αυτοσυγκέντρωσης (βλ. *samādhi*) κατά τον διαλογισμό, η οποία συνοδεύεται από υψηλούς βαθμούς ζωντάνιας, διαύγειας, αγαλλίασης, ευφροσύνης και ευδαιμονίας.

Οι σχολιαστές της Πάλι (βλ. *Pāli*) παράγουν τη λέξη *jhāna* από τη ρίζα *jhe*, που σημαίνει «μελετώ, διαλογίζομαι», και από τη ρίζα *jhā*, που σημαίνει «καίω». Έτσι, *jhāna* σημαίνει: α) «διαλογισμός σε ένα αντικείμενο» (*ārammaṇ'ūpanijjhāna*), ή β) «κάψιμο αντιθετικών καταστάσεων» (*paccaṇīka-jhāraṇa*). Οι αντιθετικές καταστάσεις είναι αυτές που αντιτίθενται στην αυτοσυγκέντρωση και είναι τα πέντε πνευματικά εμπόδια (βλ. *nīvaraṇa*), δηλαδή: 1) φιλήδονη επιθυμία, 2) θυμός, 3) νωθρότητα και υπνηλία, 4) ανησυχία και τύψη και 5) αμφιβολία.

Μια άλλη λέξη, που οι σχολιαστές της Πάλι χρησιμοποιούν για την *jhāna*, είναι *appanā*, που σημαίνει «απορρόφηση» και εξηγείται ως «προσήλωση/απορρόφηση της εστιασμένης ή ενωμένης σκέψης σ' ένα αντικείμενο» (*ekaggāṇ cittaṇ ārammaṇe appeti*). Ως εκ τού-

του, σε ένα λεξικό Πάλι-αγγλικών η έννοια της *appanā* μεταφράζεται «έκσταση» (*ecstasy*).¹⁷

Αν και η λέξη *jhāna* ή *dhyāna* δεν μπορεί να αποδοθεί κυριολεκτικά στα ελληνικά, μπορεί να μεταφραστεί ως «έκσταση» (από το ρήμα *ἐξίστημι* < ἐκ + ἵστημι, δηλαδή «ίσταμαι έξω από»), που είναι η πλήρης έξοδος του νου από τον κόσμο των αισθήσεων της ηδονικής σφαίρας ύπαρξης, και η ένωσή του με ένα αντικείμενο αυτοσυγκέντρωσης που οδηγεί στην απορρόφησή του από αυτό.

Όντως, όπως περιγράφεται στα κείμενα Πάλι, η *jhāna* έχει τη δυνατότητα να υπερβεί τη συνείδηση της ηδονικής σφαίρας (*kāmāvacara*) και να επιτύχει τη συνείδηση της λεπτοφυούς υλικής σφαίρας (βλ. *rūpāvacara*) ή τη συνείδηση της άυλης σφαίρας (βλ. *arūpāvacara*). Επίσης, υπάρχουν τέσσερα είδη *jhāna* της λεπτοφυούς υλικής σφαίρας και τέσσερα της άυλης σφαίρας, τα οποία ανήκουν στην κατηγορία του ηρεμιστικού διαλογισμού (βλ. *samatha*).

Παρόλο που οι *jhāna* είναι παροδικές επιτεύξεις, η υψηλού βαθμού αυτοσυγκέντρωση που παράγουν, η οποία αφενός κατευνάζει τα πέντε νοητικά εμπόδια (βλ. *nīvaraṇa*), αφετέρου δημιουργεί βαθιά ηρεμία και αταραξία, μπορεί να χρησιμεύσει ως βοήθημα για τον διορατικό διαλογισμό (βλ. *vipassanā*) ή για την επίτευξη του *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*), χωρίς ωστόσο να αποτελεί αυτή καθαυτή τον τελικό σκοπό.

Υπάρχει και η έκσταση που επιτυγχάνεται μέσω του διορατικού διαλογισμού στα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης (*ti-lakkhaṇ'ūpanijjhāna*), δηλαδή στην παροδικότητα, την ταλαιπωρία και τον μη εαυτό. Αυτή ονομάζεται «διορατική έκσταση» (*vipassanā-jhāna*).

Jhānaṅga (τζχάναγκα): Οι «παράγοντες της διαλογιστικής έκστασης» είναι οι εξής πέντε: 1) ο λογισμός (*vitakka*), 2) ο συλλογισμός (*vicāra*), 3) η αγαλλίαση (*pīti*), 4) η ευδαιμονία (*sukha*), και 5) η ενότητα του νου (*ekaggatā*). Βλ. *nīvaraṇa*.

K

Kāma (κάμα): «ηδονή», «φιληδονία», «αισθησιακή ηδονή ή ευχαρίστηση», «τέρψη αισθητικής».

¹⁷ PED: *appanā* - ecstasy.

Kāma-cchanda (κάμα-τσάχαντα): «φιλήδονη αρέσκεια», «φιλήδονο ενδιαφέρον», «φιλήδονη επιθυμία».

Kāma-guṇa (κάμα-γκούνα): Τα «είδη ηδονής» είναι τα εξής πέντε: 1) ορατά αντικείμενα, αντιληπτά με την οφθαλμική συνείδηση, που είναι ευχάριστα, αισθησιακά και δελεαστικά, 2) ήχοι, αντιληπτοί με την ακουστική συνείδηση, 3) μυρωδιές, αντιληπτές με την οσφρητική συνείδηση, 4) γεύσεις, αντιληπτές με τη γλωσσική συνείδηση, 5) απτά αντικείμενα, αντιληπτά με τη σωματική συνείδηση· που είναι ευχάριστα, αισθησιακά και δελεαστικά.¹⁸

Kāma-loka (κάμα-λόκα): «ηδονικός/αισθησιακός κόσμος» ύπαρξης. Βλ. *loka* και *kāmāvacara*.

Kāma-taṇhā (κάμα-τάνχα): «επιθυμία για ηδονές», «επιθυμία για αισθησιακές ευχαριστήσεις». Βλ. *taṇhā*.

Kāmāvacara (κάμάβατσαρα): «ηδονική/αισθησιακή σφαίρα» ύπαρξης ή συνείδησης. Ο όρος αναφέρεται στον κόσμο των πέντε αισθήσεων, όπου περιλαμβάνονται: οι έξι κατώτεροι θεϊκοί κόσμοι (*deva-loka*), ο ανθρώπινος κόσμος (*manussa-loka*), το ζωικό βασίλειο (*tiracchāna-yoni*), ο κόσμος των φαντασμάτων (*peta-loka*), ο κόσμος των δαιμόνων (*asura-nikāya*) και οι κολάσεις (*niraya*). Βλ. *loka*.

Kamma (κάμμα, σανσκ. **Karma**, κάρμα): [από τη ρηματική ρίζα *kara* ή *kr* (κάμνω ή κάνω, πράττω, ενεργώ, δρω, λειτουργώ)]: «πράξη», «δράση», «κάμωμα», «ενέργεια», «εκούσια ή βουλευτική πράξη». Πρόκειται για καλές ή φαύλες πράξεις των έμβιων όντων οι οποίες φέρνουν αποτελέσματα/συνέπειες (*kamma-vipāka*) και οδηγούν σε ανάλογες καλές ή φαύλες καταστάσεις ύπαρξης στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*), καθορίζοντας το μέλλον τους. Είναι ο ηθικός νόμος της δράσης και αντίδρασης, της αιτίας και του αποτελέσματος των εκούσιων πράξεων. Η πρόθεση ή η βούληση (βλ. *cetanā*) είναι η κινητήρια δύναμη πίσω από το *kamma*. Όπως έχει εξηγήσει ο Βούδας: «Τη βούληση είναι που αποκαλώ *kamma*, διότι, όταν κάποιος βούλεται, κάνει *kamma* (πράξεις) με το

¹⁸ M I, *Mahādukkhakkhandha-sutta*, σ. 85.

σώμα, την ομιλία ή τον νου». ¹⁹ Το *kamma* σχετίζεται και με τις «βουλητικές δραστηριότητες» (βλ. *saṅkhāra*). Η άγνοια (βλ. *avijjā*) και η επιθυμία για ύπαρξη (*bhava-taṇhā*, βλ. *taṇhā*) ονομάζονται εξέχουσες αιτίες του *kamma* που οδηγούν σε δυστυχείς ή ευτυχείς προορισμούς.

Karuṇa (κάρουνα): «συμπόνια», «ευσπλαχνία». 1) Έχει το χαρακτηριστικό να προωθεί την απομάκρυνση της ταλαιπωρίας, των δεινών, των βασάνων ή του πόνου από τους άλλους. 2) Η λειτουργία της είναι να μην μπορεί να υπομένει την ταλαιπωρία ή τον πόνο των άλλων. 3) Η εκδήλωσή της είναι η μη σκληρότητα. 4) Η εγγύτατη αιτία της είναι να βλέπει τη μη βοήθεια, την ανικανότητα, την αδυναμία, την ελεεινότητα εκείνων που συγκλονίζονται από την ταλαιπωρία, τον πόνο ή τα βάσανα. Επιτυγχάνει όταν προκαλεί την υποχώρηση της σκληρότητας και αποτυγχάνει όταν παράγει λύπη.

Η «συμπόνια» αποτελεί μία από τις «θεϊκές διαμονές» (βλ. *brahma-vihāra*) και μία από τις «απεριόριστες διαθέσεις» (βλ. *appa-maññā*) προς όλα τα έμβια όντα, που επιτυγχάνονται με τον διαλογισμό.

Kāya (κάγια): κυριολεκτικά «σώμα»: μεταφορικά «κατηγορία», «τάξη», «σύνολο», «μάζα».

Khandha (κχάντχα): «συνάθροισμα». Βλ. *pañca-khandha*.

Kilesa (κίλεσα): Οι «νοητικές μολύνσεις» ή τα «πάθη» είναι τα εξής δέκα: 1) απληστία (*lobha*), 2) μίσος (*dosa*), 3) αυταπάτη (*moha*), 4) αλαζονεία (*māna*), 5) υποθετική άποψη ή νόηση (*diṭṭhi*), 6) σκεπτικιστική αμφιβολία (*vicikicchā*), 7) νωθρότητα (*thīna*), 8) ανησυχία (*uddhacca*), 9) αδιαντροπία (*ahirika*), 10) έλλειψη ηθικού φόβου (*anottappa*).

L

Lobha (λόμπχα): «απληστία», «πλεονεξία». Συνώνυμες λέξεις είναι οι εξής: λαχτάρα, πόθος, σφοδρή επιθυμία, άμετρη επιθυμία, πάθος, καημός, αρέσκεια, έλξη, ορμή, λαγνεία, ασέλγεια, ηδονισμός, λαι-

¹⁹ A III, *Nibbedhika-sutta*, σ. 414.

μαργία, ορέξεις, φιλαυτία, στοργή, αγάπη, προσκόλληση, προσμονή, προσδοκία, ζήτηση, απαίτηση, αδημονία, ελπίδα, ανυπομονησία, αγωνία, επιδίωξη, ενθουσιασμός, φιλοδοξία.

Loka (λόκα): Ο «κόσμος» δηλώνει τους τρεις κόσμους ύπαρξης που περιλαμβάνουν ολόκληρο το σύμπαν, δηλαδή 1) τον ηδονικό κόσμο (*kāma-loka*), 2) τον κόσμο της λεπτοφυούς ύλης (*rūpa-loka*) και 3) τον άυλο κόσμο (*arūpa-loka*).

Ο ηδονικός κόσμος ή ο κόσμος των πέντε αισθήσεων περιλαμβάνει τους έξι κατώτερους θεϊκούς κόσμους (*deva-loka*), τον ανθρώπινο κόσμο (*manussa-loka*), το ζωικό βασίλειο (*tiracchānayo-ni*), τον κόσμο των φαντασμάτων (*peta-loka*), τον κόσμο των δαιμόνων (*asura-nikāya*) και τις κολάσεις (*niraya*). Βλ. *kāmāvacara*.

Ο κόσμος της λεπτοφυούς ύλης περιλαμβάνει τους ανώτερους θεϊκούς κόσμους (*deva-loka*), στους οποίους υπάρχουν μόνο οι αισθήσεις της όρασης και της ακοής. Αντιστοιχεί στις τέσσερις διαλογιστικές εκστάσεις (βλ. *jhāna*) της λεπτοφυούς ύλης. Η γέννηση σε αυτόν τον κόσμο προϋποθέτει την επίτευξη αυτών των εκστάσεων, κατά τις οποίες αναστέλλονται προσωρινά οι πέντε αισθήσεις. Πρβλ. *rūpāvacara* (λεπτοφυής υλική σφαίρα).

Ο άυλος κόσμος περιλαμβάνει τους ανώτερους θεϊκούς κόσμους (*deva-loka*), στους οποίους οι πέντε αισθήσεις και το υλικό σώμα δεν υπάρχουν καθόλου. Αυτός ο κόσμος αντιστοιχεί στις τέσσερις άυλες διαλογιστικές εκστάσεις (βλ. *jhāna*). Η γέννηση σε αυτόν τον κόσμο προϋποθέτει την επίτευξη αυτών των εκστάσεων, όπου υπάρχει μόνο η αίσθηση του νου, η οποία αποτελείται από τα τέσσερα νοητικά συναθροίσματα (βλ. *pañca-khandha*). Πρβλ. *arūpāvacara* (άυλη σφαίρα).

Επισημαίνεται ότι και οι τρεις κόσμοι δεν είναι αιώνιοι, αλλά παροδικοί με περιορισμένη διάρκεια ύπαρξης, και αποτελούν μέρος της *σανσάρα* (βλ. *saṃsāra*).

Lokuttara (λόκούτταρα): «υπερκόσμια κατάσταση». Είναι αυτή που υπερβαίνει τον τριπλό κόσμο (βλ. *loka*). Είναι ένας όρος για τις «εννέα υπερκόσμιες καταστάσεις» (*nava-lokuttara-dhamma*), οι οποίες επιτυγχάνονται μέσω του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*) και είναι οι εξής:

- (1-2) η υπερκόσμια οδός και ο καρπός της εισόδου στο ρεύμα
(*sotāpatti-magga-phala*),
- (3-4) η υπερκόσμια οδός και ο καρπός της άπαξ επιστροφής
(*sakadāgāmi-magga-phala*),
- (5-6) η υπερκόσμια οδός και ο καρπός της μη επιστροφής
(*anāgāmi-magga-phala*),
- (7-8) η υπερκόσμια οδός και ο καρπός της Αξιότητας
(*arahatta-magga-phala*) και
- (9) το *Nibbāna* [το οποίο επιτυγχάνεται κατά διαδοχική σειρά
με κάθε καρπό (2, 4, 6, 8)].

Η «υπερκόσμια οδός», ή απλά «οδός» (*magga*), είναι μια ονομασία της στιγμής της εισόδου σ' ένα από τα τέσσερα στάδια της φώτισης, που πραγματοποιείται με τη διόραση (*vipassanā*) των τριών χαρακτηριστικών της ύπαρξης (παροδικότητα, ταλαιπωρία, μη εαυτός), ακτινοβολώντας και αλλάζοντας για πάντα τη ζωή και τη φύση του ασκούμενου. Είναι βασικά η αποκορύφωση της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*).

Με τον όρο «καρπός» (*phala*) εννοούνται εκείνες οι στιγμές της συνείδησης με το *Nibbāna* ως αντικείμενο που ακολουθούν αμέσως ως αποτέλεσμα της «οδού» και οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να επαναληφθούν αμέτρητες φορές κατά τη διάρκεια της ζωής. Βλ. *ariya-puggala*.

M

Magga (*μάγκα*): «οδός», «μέθοδος» για την κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου και της ταλαιπωρίας (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*). Επίσης, οι τέσσερις υπερκόσμιες οδοί (βλ. *lokuttara & ariyapuggala*).

Mahāyāna (*Μαχά-γιάνα*): «Μεγάλο Όχημα». Μορφή Βουδισμού μεταγενέστερης ανάπτυξης, που τώρα ακολουθείται κυρίως στην Κίνα, την Ιαπωνία, την Κορέα και το Θιβέτ. Ισχυρίζεται ότι περιέχει διδασκαλίες που ο Βούδας αισθάνθηκε ότι ήταν πολύ βαθιές για την πρώτη γενιά των μαθητών του και που κρυφά ανέθεσε την προστασία τους στη χώρα των *Nāga* (υπόγειες θεότητες φιδιών, ερπετών,

δράκων) μέχρι να έρθει η κατάλληλη στιγμή για τη διάδοσή τους,²⁰ η οποία, προφανώς, έφτασε τον 2ο αιώνα μ.Χ.²¹ Τέτοιοι ισχυρισμοί δεν είναι αποδεκτοί από την Τεραβάδα (βλ. *theravāda*). Βλ. *hīṇayāna* και *vajrayāna*.

Mettā (μέττα, σανσκ. **Maitri**, μάιτρι): «φιλικότητα». Είναι «η διάθεση ενός φίλου» (*mittassa bhāvo*), δηλαδή η φιλική διάθεση, η φιλική στάση, το φιλικό αίσθημα, η φιλική συμπεριφορά. Προέρχεται από το ουσιαστικό *mitta* (σανσκ. *mītra*) που σημαίνει «φίλος». Αποτελεί μία από τις «θεσπέσιες/θεϊκές διαμονές» (βλ. *brahma-vihāra*) ή μία από τις «απεριόριστες διαθέσεις» (βλ. *appamaññā*) προς όλα τα έμβια όντα, που επιτυγχάνονται με τον διαλογισμό. Είναι η διαφυγή και η απελευθέρωση από τον θυμό, το μίσος ή την κακοβουλία. Όπως δηλώνει ο Βούδας: «Αυτή είναι η διαφυγή από τον θυμό/την κακοβουλία (*vyāpāda*), δηλαδή η απελευθέρωση του νου μέσω της φιλικότητας (*mettā cetovimutti*)».²²

Για τη φιλικότητα ισχύουν τα εξής: 1) Χαρακτηριστικό της είναι να προάγει την ευημερία των έμβιων όντων. 2) Η λειτουργία της είναι να προτιμά την ευημερία τους. 3) Η εκδήλωσή της είναι η εξοφάνιση της ενόχλησης, της κακοβουλίας και του θυμού. 4) Η εγγύτατη αιτία της είναι ότι βλέπει την ευχάριστη ή τη θετική πλευρά των όντων (*manārabhāva*).

Mettā-jhāna (μέττα-τζχάνα): «έκσταση μέσω της φιλικότητας». Βλ. *mettā* και *jhāna*.

Moha (μόχα): «αυταπάτη», «σύγχυση», «άγνοια». Παρόμοιες λέξεις είναι οι εξής: πλάνη, απατηλότητα, ψευδαίσθηση, παραπλάνηση, μη γνώση, μη κατανόηση, απεισκευσία, φαντασία, φαντασιοκόπημα, ονειροπόληση, σύγχυση, αμηχανία.

²⁰ McMahan, David (1998): *Orality, writing and authority in South Asian Buddhism: visionary literature and the struggle for legitimacy in the Mahāyāna*. History of Religions. 37 (3): 249–274.

²¹ Warder, A. K. (1999): *Indian Buddhism*. Motilal Banarsidass, Delhi. 3rd revised edition, σ. 336.

²² A III, *Nissāraṇīya-sutta*, σ. 290.

Mudita (μούντιτα): «αλτρουιστική χαρά». 1) Χαρακτηριστικό της είναι η χαρά για την επιτυχία των άλλων. 2) Η λειτουργία της είναι η μη ζήλια (*anissā*) για την επιτυχία των άλλων. 3) Η εκδήλωσή της είναι η εξάλειψη της δυσαρέσκειας και της αποστροφής. 4) Η εγγύτατη αιτία της είναι να βλέπει την επιτυχία των άλλων. Επιτυγχάνει όταν προκαλεί την υποχώρηση της δυσαρέσκειας και της αποστροφής, και αποτυγχάνει όταν παράγει γέλιο σε βάρος των άλλων, εμπαιγμό, σαρκασμό, διακωμώδηση ή χλευασμό. Η «αλτρουιστική χαρά» αποτελεί μία από τις «θεσπέσιες/θεικές διαμονές» (βλ. *brahma-vihāra*) που επιτυγχάνονται με τον διαλογισμό.

N

Nāma (νάμα): «νοητικότητα», «νοητικά φαινόμενα», «νους», «νοητό», «όνωμα». Προέρχεται από το ρήμα *namati* που σημαίνει: κλίνω, γέρνω προς, ρέπω. Η συνήθης σημασία του είναι «όνωμα» — όπως στο «*Kiṃ nāmo asi*», ήτοι «Τι όνομα έχεις;». Ωστόσο, ως ψυχολογικός όρος, έχει την έννοια της «κλίσης/ροπής των νοητικών παραγόντων (βλ. *cetasika*) προς τη συνείδηση», δηλαδή της «νοητικότητας». Αυτός ο όρος χρησιμοποιείται γενικά ως συλλογική ονομασία για τα άυλα συναθροίσματα (*arūpino khandha*), δηλαδή το αίσθημα (*vedanā*), την αντίληψη (*saññā*), τις νοητικές λειτουργίες (*saṅkhāra*) και, μερικές φορές, τη συνείδηση (*viññāṇa*), σε αντιπαράθεση με το υλικό συνάθροισμα (*rūpa khandha*, βλ. *rūpa*). Όμως, εντός του τέταρτου παράγοντα στη διατύπωση της Εξαπτώμενης Γένεσης (βλ. *paṭiccasam-uppāda*), δηλαδή της νοητικότητας και υλικότητας (*nāma-rūpa*), χρησιμοποιείται για νοητικούς παράγοντες όπως το αίσθημα, η αντίληψη κ.ο.κ. που προκύπτουν ως επακόλουθο των καρμικών δραστηριοτήτων (*saṅkhāra*) ή του κάρμα (*kammavipāka*), και οι οποίοι είναι διαχωριστικοί από οποιαδήποτε συνείδηση. Ως εκ τούτου, ο Βούδας ορίζει το *nāma* ως τους πέντε προεξέχοντες νοητικούς παράγοντες. Συγκεκριμένα: «Το αίσθημα (*vedanā*), η αντίληψη (*saññā*), η βούληση/πρόθεση (*cetanā*), η νοητική επαφή (*phassa*) και η προσοχή (*manasikāra*): αυτό ονομάζεται *nāma*».²³ Με την προσθήκη δύο ακόμη νοητικών παραγόντων, δηλαδή της

²³ S II, *Vibhaṅga-sutta*, σ. 3.

ενότητας/εστίασης του νου (*cittekaggatā*) και της νοητικής ζωτικότητας (*jīvitindriya*), οι επτά παράγοντες ονομάζονται συνολικά «καθολικοί νοητικοί παράγοντες» (*sabbasā-dharaṇa-cetasika*) και είναι αδιαχώριστοι σε οποιαδήποτε κατάσταση της συνείδησης.

Natthika-diṭṭhi (νάττικα-ντίττι): «άποψη/φιλοσοφία του μηδενισμού ή νιχλισμού». Αυτή αρνείται την επιβίωση ενός ατόμου σε οποιαδήποτε μορφή μετά τον θάνατο, αναιρώντας έτσι την ηθική αξία των πράξεων. Είναι η φιλοσοφική κατεύθυνση του ηθικού μηδενισμού, ο οποίος απορρίπτει τις ηθικές αξίες του καλού και του κακού και ισοδυναμεί με τον αμοραλισμό. Είναι η άρνηση και της αιτίας (*hetu*) αλλά και του αποτελέσματος (*vipāka*) των καλών και των κακών πράξεων (*κάρμα*). Υποστηρίζει ότι κάθε πίστη στην καλή πράξη και στην ανταμοιβή της είναι απλή ψευδαίσθηση, ότι ο άνθρωπος μετά τον θάνατο διαλύεται στα στοιχεία της φύσης και ότι δεν θα υπάρξει άλλη ζωή. Βλ. *niyata-micchā-diṭṭhi*.

Nibbāna (Νιμπάνα, σανσκ. **Nirvāna**, *Νιρβάνα*): «κατάσβεση». Αναφέρεται στο ολοκληρωτικό σβήσιμο των φωτιών του πάθους (*rāga-*), του μίσους (*dosa-*) και της αυταπάτης (*moha-aggi*). Προέρχεται από το ρήμα *nibbāti*, που κυριολεκτικά σημαίνει «κατασβήνω». Όταν οι φωτιές αυτές σβηστούν και δεν υπάρχουν πλέον «καύσιμα» για αυτές, επιτυγχάνει κανείς το *Nibbāna* και την απελευθέρωση από την εκ νέου ύπαρξη (*punabbhava*) ή τη συνεχή περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*).²⁴

Κατά τον Βουδισμό, είναι η υπέρτατη μακαριότητα και ευδαιμονία ως αποτέλεσμα αυτοσυγκέντρωσης (βλ. *samādhi*) και διορατικής γνώσης (βλ. *vipassanā*), μια ιδεώδης κατάσταση ισορροπίας που σηματοδοτεί τη σωτήρια απελευθέρωση από όλα τα δεινά, τη δυστυχία, την ταλαιπωρία και τον πόνο σε όλες τις μορφές της ύπαρξης—της ανθρώπινης, της μη ανθρώπινης και της θεϊκής. Αποτελεί την τρίτη από τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (βλ. *ariya-sacca*, *nirodha*). Η ευθεία οδός (*ekāyano magga*) για την πραγμάτωση του *Nibbāna* είναι ο διορατικός διαλογισμός, όπως λεπτομερώς παρουσιάζεται στην «Ομιλία επί της Εφαρμογής της Μνήμης» (βλ. *sati-paṭṭhāna*).

²⁴ It, *Aggi-sutta*, σ. 92.

Επιπλέον, το *Nibbāna* είναι το «μη συνθηκοκρατημένο στοιχείο» (βλ. *asañkhata*), το οποίο ονομάζεται έτσι ακριβώς επειδή ούτε είναι καμωμένο από συνθήκες (*paccaya*) ή από δραστηριότητες (βλ. *sañkhāra*), ούτε το ίδιο είναι ένα *sañkhāra*, αλλά «ο πλήρης κατευνασμός όλων των δραστηριοτήτων» (*sabba-sañkhāra-samatho*). Επομένως, είναι *asañkhāra* ή *visañkhāra*.

Nirodha (*νιρόντχα*): «παύση», «κατάπαυση». Συναντάται συνήθως μαζί με το αντώνυμο «έγερση», «προέλευση» (βλ. *samudaya*) σε σχέση με την παρατήρηση της έγερσης και της παρακμής ή παύσης των νοητικών και υλικών φαινομένων κατά τον διορατικό διαλογισμό (βλ. *vipassanā*). Συναντάται, επίσης, σε σχέση με την τρίτη Ευγενή Αλήθεια (βλ. *ariya-sacca*) ως «κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου», που καθορίζεται ως «κατάπαυση της επιθυμίας» (βλ. *taṇhā*) και πραγμάτωση του *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*). Επίσης, συναντάται σε σχέση με την «Εξαρτώμενη Γένεση» (βλ. *paṭiccasamuppāda*) ως «κατάπαυση του πόνου» (*dukkha-nirodha*), «κατάπαυση της άγνοιας» (*avijja-nirodha*).

Nīvaraṇa (*νίβαρανα*): «εμπόδιο», «παρεμπόδιση». Αναφέρεται στα πέντε πνευματικά εμπόδια, δηλαδή στα εξής: 1) φιλήδονη αρέσκεια (*kāmacchanda*), 2) θυμός/κακοβουλία (*vyāpāda*), 3) νωθρότητα και υπνηλία (*thina-middha*), 4) ανησυχία και τύψη (*uddhacca-kukkucca*), και 5) αμφιβολία, σκεπτικισμός (*vicikicchā*).

Αυτά είναι τα κύρια εσωτερικά εμπόδια για την ανάπτυξη της αυτοσυγκέντρωσης (βλ. *samādhi*) και της διόρασης (βλ. *vipassanā*). Η αναστολή τους επιτυγχάνεται στην πρώτη έκσταση (βλ. *jhāna*) με τους πέντε παράγοντες της έκστασης (βλ. *jhānaṅga*), ως εξής: 1) ο λογισμός (*vitakka*) αναστέλλει τη νωθρότητα και την υπνηλία, 2) ο συλλογισμός (*vicāra*) την αμφιβολία, 3) η αγαλλίαση (*pīti*) τον θυμό, 4) η ευδαιμονία (*sukha*) την ανησυχία και την τύψη, και 5) η ενότητα του νου (*ekaggatā*) αναστέλλει τη φιλήδονη επιθυμία.

Niyata-micchā-dīṭṭhi (*νίγιατα-μίτσα-ντίττι*): «εσφαλμένες απόψεις με σιγουρότατη κακή επαναγέννηση» για όποιον εμμένει και προσκολλάται σ' αυτές. Τέτοιες απόψεις γίνονται ολοκληρωμένη πορεία πράξης όταν παίρνουν τη μορφή μιας από τις ηθικά μηδενιστικές φιλοσοφίες που αρνούνται την εγκυρότητα της ηθικής πρακτι-

κής και τις ανταποδοτικές συνέπειες της πράξης. Είναι οι εξής: η φιλοσοφία της μη αιτιότητας (βλ. *ahetuka-dīṭṭhi*), η φιλοσοφία της αναποτελεσματικότητας των πράξεων (βλ. *akiriya-dīṭṭhi*) και η φιλοσοφία του μηδενισμού ή νυχλισμού (βλ. *natthika-dīṭṭhi*). Αυτές οι τρεις περιλαμβάνουν και τη φιλοσοφική θεωρία του υλισμού (αγγλ. *materialism*), ο οποίος αφορά τη σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του εξωτερικού κόσμου, ή του νου και της ύλης, και παίρνει θέση υπέρ της πρωταρχικής σημασίας της ύλης, υποβαθμίζοντας μάλιστα και την ηθική αξία των πράξεων.

O

Ogha (όγκχα): «νοητικές ροές ή πλημμύρες». Πρόκειται για νοητικές μολύνσεις (βλ. *kilesa*) που σαν πλημμύρες παρασύρουν και βυθίζουν τα όντα στην περιπλάνηση μέσα στον ωκεανό της ύπαρξης (βλ. *saṃsāra*), μακριά από την ασφάλεια της απελευθέρωσης, και είναι δύσκολο να ξεπεραστούν. Υπάρχουν τέσσερα είδη: 1) η πλημμύρα της αισθησιακής ηδονής (*kāmogha*), 2) η πλημμύρα του πάθους για αιώνια ύπαρξη (*bhavogha*), 3) η πλημμύρα των θεωρητικών απόψεων (*dīṭṭhogha*), και 4) η πλημμύρα της άγνοιας (*avijjogha*).

Οι Βούδες και οι Άξιοι μαθητές (*Arahant*) ονομάζονται *oghatīṇhā*, δηλαδή αυτοί που έχουν διασχίσει τις νοητικές ροές ή πλημμύρες και διέφυγαν απ' αυτές.

P

Pāli (Πάλι): Ο Κανόνας των κειμένων της αυθεντικής Διδασκαλίας του Βούδα (βλ. *tipiṭaka*), που διατηρείται από τη βουδιστική σχολή Τεραβάδα (βλ. *theravāda*) και, κατ' επέκταση, η γλώσσα στην οποία είναι γραμμένα αυτά τα κείμενα.

Κυριολεκτικά, *pāli* σημαίνει «γραμμή» ή «κείμενο». Αναφέρεται στο πρωτότυπο κείμενο του Κανόνα σε αντιπαραβολή με τα επεξηγηματικά σχόλια (*aṭṭhakathā*), που γράφτηκαν αργότερα. Επομένως, η φράση «η γλώσσα Pāli» δηλώνει βασικά τη «γλώσσα του Κειμένου», η οποία συνδέεται στενά με τη γλώσσα Μάγκαδι (*Māgadhī*), την κοινή και δημώδη γλώσσα της αρχαίας Ινδίας (που ανήκε στη μέση ινδοάρια γλώσσα Πράκριτ) την οποία μιλούσε ο Βούδας και η

οποία έγινε η λογοτεχνική γλώσσα του Βουδισμού Τεραβάδα ή Πρωτοβουδισμού.

Pañca-indriya (πάντσα-ίντριγια): «πέντε πνευματικές ικανότητες». Αυτές είναι οι εξής: η πίστη στο καλό (*saddhā*), η μνήμη (*sati*), η ενεργητικότητα (*virīya*), η αυτοσυγκέντρωση (*samādhi*) και η σοφία (*paññā*). Αυτές πρέπει να καλλιεργηθούν αν κάποιος θέλει να εξαλείψει τα νοητικά δεσμά (βλ. *saṃyojana*) και να επιτύχει τη Φώτιση.

Pañca-khandha (πάντσα-κχάντχα): Τα «πέντε συναθροίσματα» της ύπαρξης είναι αυτά που απαρτίζουν τον νου και το υλικό σώμα κάθε έμβιου όντος. Είναι τα εξής: 1) το υλικό σώμα (*rūpa*), 2) το αίσθημα (*vedanā*), 3) η αντίληψη (*saññā*), 4) οι νοητικές λειτουργίες (*sañkhāra*), και 5) η συνείδηση (*viññāna*). Αναφέρονται συνήθως ως «πέντε συναθροίσματα της προσκόλλησης» (*pañc'upādāna-kkhandha*) και είναι το σύνολο της υπαρξιακής ταλαιπωρίας (βλ. *dukkha*), επειδή ως προς αυτά δημιουργούνται προσκολλήσεις, με αποτέλεσμα κάποιος να υποφέρει.²⁵

Ο Βούδας έχει συνοψίσει όλα τα υλικά και νοητικά φαινόμενα της ύπαρξης σε αυτά τα πέντε συναθροίσματα, τα οποία εμφανίζονται στον ανίδεο και αδαή ως εγώ, εαυτός, προσωπικότητα ή ψυχή, παρόλο που είναι απλώς συσσώρευση στοιχείων τα οποία, ενώ δίνουν την εντύπωση του ενιαίου, του συμπαγούς και του συνεχούς, μεταβάλλονται ανά πάσα στιγμή (ανάλογα με τις εξωτερικές και εσωτερικές συνθήκες), όπως ακριβώς μεταβάλλονται και διαφοροποιούνται ανά πάσα στιγμή οι σταγόνες του νερού ενός ποταμού. Βλ. *sakkāya-diṭṭhi*, *atta-diṭṭhi* και *anatta*.

Paññā (πάννια): «σοφία». Είναι η ορθοφροσύνη ως αποτέλεσμα βαθιάς γνώσης ή μεγάλης πείρας. Συνώνυμα είναι τα εξής: γνώση (*ñāna*), μη αυταπάτη (*amoha*). Αντιστοιχεί σε ένα πολύ ευρύ πεδίο στον Βουδισμό, από την κατανόηση σε θεωρητικό επίπεδο έως αυτό που αποκτάται από την πρακτική εμπειρία, και από το εγκόσμιο έως το υπερκόσμιο.

Η συγκεκριμένη βουδιστική σοφία, ωστόσο, ως μέρος της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*) για την απε-

²⁵ S III, *Piṇḍolya-sutta*, σ. 93.

λευθέρωση από τον υπαρξιακό πόνο και την ταλαιπωρία, συνίσταται στη διορατική γνώση (βλ. *vipassanā*), που σχετίζεται με τη συνειδητοποίηση των τριών χαρακτηριστικών της ύπαρξης (βλ. *ti-lakkhaṇa*), δηλαδή της παροδικής (βλ. *anicca*), επώδυνης (βλ. *dukkha*) και απρόσωπης φύσης (βλ. *anatta*) όλων των μορφών και των φαινομένων, και κορυφώνεται, όταν αναπτυχθεί, στην πραγματοποίηση του *Νιμπίνα* (βλ. *Nibbāna*) σε καθένα από τα τέσσερα υπερκόσμια στάδια (βλ. *lokuttara*).

Σε πολλές ομιλίες του Βούδα βρίσκουμε τον ορισμό σχετικά με την «ικανότητα της σοφίας» (*paññindriya*) ενός σοφού (*paññavā*) που κατέχει τη σοφία (*paññā*), η οποία διακρίνει την έγερση και την παρέλευση/παρακμή (*uday'atthagāmana*) των φαινομένων και είναι ευγενής και διεισδυτική, οδηγώντας στην πλήρη εξάλειψη της υπαρξιακής ταλαιπωρίας (*dukkha*).²⁶ Η διάκριση της έγερσης και παρακμής των φαινομένων αποκαλύπτει την παροδικότητά τους. Συνεπώς, συμβάλλει στη μη προσκόλληση σε αυτά.

Στην Ευγενή Οκταμελή Οδό, η σοφία αντιπροσωπεύει τα δύο πρώτα μέλη της Οδού, δηλαδή την ορθή νόηση (βλ. *sammā-diṭṭhi*) και τον ορθό λογισμό (βλ. *sammā saṅkappa*).

Σχετικά με τη σοφία ισχύουν τα εξής: 1) Χαρακτηριστικό της είναι η διεισδυτική κατανόηση των φαινομένων σύμφωνα με την εγγενή φύση τους (*yathā-sabhāva*). 2) Η λειτουργία της είναι να φωτίζει το αντικειμενικό πεδίο όπως ένα λυχνάρι, καταργώντας το σκοτάδι της αυταπάτης, που κρύβει την εγγενή φύση των φαινομένων. 3) Η εκδήλωσή της είναι η μη σύγχυση, δηλαδή η σαφήνεια, η διαύγεια ή η σαφής διάκριση. 4) Η εγγύτατη αιτία της είναι η συνετή προσοχή (βλ. *yoniso manasikāra*).

Parañca (*παπάντσια*): «εμμονή». Είναι τριών ειδών: 1. εμμονή λόγω επιθυμίας (*taṇhā*), η οποία εκδηλώνεται ως «αυτό είναι δικό μου» (*etaṃ mama*), 2. εμμονή λόγω υπεροψίας (*māna*), η οποία εκδηλώνεται ως «αυτό είμαι εγώ» (*esoḥamasmi*), και 3. εμμονή λόγω άποψης (*diṭṭhi*), η οποία εκδηλώνεται ως «αυτός είναι ο εαυτός μου / η ψυχή μου» (*eso me attā*).

²⁶ Π.χ. S V, *Paṭhamavibhaṅga-sutta*, σ. 196: «*paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya, sammā dukkhakkhaya-gāminiyā*».

Ο όρος *parañca* σημαίνει κυριολεκτικά «εξάπλωση», «διάδοση», «διάχυση» (*vitthāra*) ή «παράταση», «χρονική επέκταση» (*ciraṇ thāraṇa*).²⁷ Ωστόσο, στη βουδιστική ψυχολογία, αναφέρεται στην εξάπλωση και επέκταση μιας ιδέας στον νου, έτσι ώστε να τον καταλαμβάνει διαρκώς, δημιουργώντας μια εμμονή. Αυτή η εμμονή είναι η παρατεταμένη και διάχυτη προσήλωση ή προσκόλληση σε μια ιδέα, σκέψη, συναίσθημα, συμπεριφορά, ή σε κάτι από το οποίο δυσκολεύεται κάποιος να αποδεσμευτεί λόγω της σφοδρής επιθυμίας, της υπεροψίας ή της άποψής του για τον εαυτό του.

Parinibbāna (*παριनिμπάνα*, σανσκ. **Parinirvāna**, *παριनिर्βāna*): τελική ανάπαυση ενός Βούδα ή ενός Άξιου (βλ. *Arahant*) στο *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*).

Paṭicca-samuppāda (*πατίτσα-σαμουπάντα*): «Εξαρτώμενη Γένεση ή Προέλευση». Πρόκειται, ουσιαστικά, για περιγραφή του συνόλου των πρώτιστων παραγόντων, αιτιών και συνθηκών που συντελούν στην ύπαρξή μας και, φυσικά, στον υπαρξιακό μας πόνο. Διατυπώνει την αιτιατή δομή του κύκλου της ύπαρξης (*vaṭṭa*), αποκαλύπτοντας τις συνθήκες (*paṇṇāsa*) που συντηρούν τον τροχό της γέννησης και του θανάτου των όντων και τα κάνουν να περιστρέφονται και να περιπλανώνται από τη μια ύπαρξη στην άλλη. Αποσκοπεί, ωστόσο, να καταδείξει πως με την πλήρη παύση των ίδιων αιτιών και συνθηκών επέρχεται και η πλήρης κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου.

Γενικά, εκφράζει τη βουδιστική διδαχή της εξέλιξης, τα αντίστοιχα στάδια της οποίας εξαρτώνται από προηγούμενη αιτία και αποτελούν τα ίδια αιτία του επακόλουθου αποτελέσματος, καθώς καθορίζουν την επόμενη υπαρξιακή κατάσταση του εξελισσόμενου, θα λέγαμε, «ατόμου» ή «όντος», με λίγα λόγια του «φορέα της εξέλιξης». Ονομάζεται, επίσης, «Διδαχή της Αιτιότητας» (*Nidāna*), ή «Διδαχή της Σχετικότητας των Συνθηκών» (*Paṇṇāsa-kāra*), και αναφέρεται ως «Ευγενής Μέθοδος» (*Ariya-ñāya*) για τη βαθιά κατανόηση και την κατάπαυση του υπαρξιακού πόνου και της ταλαιπωρίας.

²⁷ *Abhidhānappadīpikā*, στίχος 768: «*parañco vitthāro*». *Saddanītippakaraṇaṇa*, *Cakārantadhātu*: «*Paci vitthāre: pañceti, pañcayati, parañceti, parañcā*».

Σε μια σύντομη διατύπωση, η θεμελιώδης αρχή αυτής της διδασχής δίνεται με τον κανονικό και αντίθετο τρόπο (*anuloma-paṭiloma*) ως εξής:

- Όταν υπάρχει αυτό (συνθήκη A), υφίσταται κι εκείνο (συνθήκη B)· με την έγερση αυτού (A), εγείρεται κι εκείνο (B).
- Όταν δεν υπάρχει αυτό (συνθήκη A), δεν υφίσταται ούτε εκείνο (συνθήκη B)· με την παύση αυτού (A), παύει κι εκείνο (B).²⁸

Στην αναλυτική διατύπωση, οι αντίστοιχες συνθήκες του κύκλου της ύπαρξης καθορίζονται επακριβώς ως εξής: 1. Η άγνοια (*avijjā*) που γίνεται η συνθήκη για 2. τις βουλητικές δραστηριότητες ή καρμικές λειτουργίες (*saṅkhārā*), οι οποίες με τη σειρά τους γίνονται η συνθήκη για 3. τη συνείδηση (*viññāna*) της επαναγέννησης. Ακολουθούν διαδοχικά τα εξής: 4. η ατομικότητα των νοητικών και υλικών φαινομένων (*nāmarūpa*), 5. τα έξι αισθητήρια όργανα (*saḷāyatana*), δηλαδή τα πέντε υλικά αισθητήρια όργανα και το αισθητήριο όργανο του νου, 6. η (αισθητήρια και νοητική) επαφή (*phassa*), 7. το αίσθημα (*vedanā*), 8. η επιθυμία (*taṇhā*), 9. η προσκόλληση (*upādāna*), 10. το γίνεσθαι των πράξεων (*bhava*), 11. η γέννηση (*jāti*), και 12. το γήρας, ο θάνατος, η λύπη, ο θρήνος, το άλγος, η οδύνη και το άγχος.

Με αυτόν τον τρόπο ο κύκλος της ταλαιπωρίας από ζωή σε ζωή εγείρεται, υπάρχει και συνεχίζεται.

Αν πάρουμε αυτή τη διατύπωση με αντίθετο τρόπο (*paṭiloma*), φτάνουμε στην παύση της διαδικασίας. Δηλαδή, με την πλήρη παύση της άγνοιας παύουν οι βουλητικές δραστηριότητες, με την παύση των βουλητικών δραστηριοτήτων παύει η συνείδηση (της επαναγέννησης) ..., με την παύση της γέννησης παύουν το γήρας, ο θάνατος, η λύπη, ο θρήνος, το άλγος, η οδύνη, το άγχος κ.ο.κ. Βλ. *vaṭṭa* και *bhava-cakka* (τροχός της ύπαρξης).

²⁸ «*Imasmīṇ sati idaṃ hoti-imassuppādā idaṃ uppajjati. Imasmīṇ asati idaṃ na hoti· imassa nirodhā idaṃ nirujjhati*». Μ III, *Bahudhātuka-sutta*, σ. 63· S II, *Dasabala-sutta*, σ. 27, κ.ε. Εδώ αναφέρεται η αιτιώδης και συνθηκοκρατημένη σχέση δύο στοιχείων, όπου το ένα προκύπτει ως επακόλουθο του άλλου και, με αντίθετο τρόπο, παύει όταν εκείνο παύσει.

Phala (πχάλα): «υπερκόσμιος καρπός». Βλ. *lokuttara* & *ariya-puggala*.

Puthujjana (πουτχούτζανα): Το «σύνηθες, κοινό, απλοϊκό ή κοσμικό άτομο» που δεν έχει συνειδητοποιήσει το υπερκόσμιο (βλ. *lokuttara*) και εξακολουθεί να κατέχεται από τα δέκα νοητικά δεσμά (βλ. *sahyojana*) που το δεσμεύουν στη συνεχή περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *samsāra*). Ως εκ τούτου, δεν έχει φτάσει σε κανένα από τα τέσσερα υπερκόσμια στάδια των ευγενών ατόμων (βλ. *ariya-puggala*).

R

Rūpa (ρούπα): «ύλη», «υλικότητα», «υλικά φαινόμενα», «υλικό σώμα», «υλική μορφή». Πρόκειται για τα τέσσερα πρωταρχικά στοιχεία (*cattāro mahā-bhūta*), δηλαδή τα στερεά, υγρά, θερμά και αέρια, και τα 24 παράγωγα των πρωταρχικών στοιχείων (*upādāya rūpa*),²⁹ όπως το χρώμα, η οσμή, η γεύση κ.λπ.

Άλλες έννοιες είναι «ορατό αντικείμενο», σε σχέση με τα αισθητηριακά αντικείμενα, και «λεπτοφυής ύλη» (βλ. *rūpāvacara*).

Rūpāvacara (ρούπάβατσαρα): «λεπτοφυής υλική σφαίρα» ύπαρξης ή συνείδησης, η οποία επιτυγχάνεται μέσω των διαλογιστικών εκστάσεων (βλ. *jhāna*). Περιλαμβάνει τους ανώτερους θεικούς κόσμους (*deva-loka*), στους οποίους υπάρχουν μόνο οι αισθήσεις της όρασης και της ακοής. Αντιστοιχεί στις τέσσερις διαλογιστικές εκστάσεις (βλ. *jhāna*) της λεπτοφυούς ύλης. Η γέννηση σε αυτόν τον κόσμο προϋποθέτει την επίτευξη αυτών των εκστάσεων, κατά τις οποίες αναστέλλονται προσωρινά οι πέντε αισθήσεις. Πρβλ. *loka*, *kāmāvacara* και *arūpāvacara*.

S

Sakadāgāmi (σακαταγάμι): Ο «άπαξ επιστρέφων» στον ανθρώπινο κόσμο είναι ένα ευγενές άτομο (βλ. *ariya-puggala*) που έχει επιτύχει,

²⁹ S II, *Vibhaṅga-sutta*, σ. 3.

μέσω του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*), τη δεύτερη υπερκόσμια οδό και τον καρπό (βλ. *lokuttara*), έχει εξαλείψει τα πρώτα τρία από τα δέκα νοητικά δεσμά (βλ. *saṃyojana*) που δεσμεύουν τον νου στη συνεχή περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*), έχει αποδυναμώσει τα δεσμά του φιλήδονου πάθους και του θυμού και προορίζεται μετά τον θάνατο να επαναγεννηθεί σ' αυτόν τον κόσμο μόνο άλλη μία φορά, θέτοντας τέλος στην υπαρξιακή ταλαιπωρία. Πρβλ. *sotāraṇna*.

Sakkāya-diṭṭhi (σακκάγια-νίττι): η ιδέα ή άποψη περί ύπαρξης προσωπικότητας ή ταυτότητας· η ιδέα περί ταύτισης με έναν εαυτό ή μια ψυχή στα πέντε συναθροίσματα της ύπαρξης (βλ. *pañcakkhandha*), τα οποία εδώ ονομάζονται *sakkāya*.³⁰ Υπάρχουν 20 είδη της ιδέας περί ταυτότητας, τα οποία προκύπτουν από την εφαρμογή 4 κατηγοριών αυτής της ιδέας σε καθένα από τα πέντε συναθροίσματα της ύπαρξης. Συγκεκριμένα: Α – (1-5): η ιδέα ότι ο εαυτός είναι ταυτόσημος με το υλικό σώμα, το αίσθημα, την αντίληψη, της νοητικές λειτουργίες ή τη συνείδηση, Β – (6-10): η ιδέα ότι ο εαυτός εμπεριέχεται στα πέντε συναθροίσματα, Γ – (11-15): η ιδέα ότι ο εαυτός είναι ανεξάρτητος από αυτά, Δ – (16-20) η ιδέα ότι ο εαυτός είναι ιδιοκτήτης αυτών.³¹

Η ιδέα της ταύτισης σχετίζεται με την «ιδέα του εαυτού ή της ψυχής» (βλ. *atta-diṭṭhi*) και είναι το πρώτο από τα 10 νοητικά δεσμά (βλ. *saṃyojana*). Εγκαταλείπεται εξολοκλήρου μόνο με την επίτευξη της οδού στην είσοδο του ρεύματος (*sotāpatti-magga*, πρβλ. *ariya-puggala*).

Samādhī (σαμάντι): «αυτοσυγκέντρωση». Σύνθετη λέξη από τα δύο προθέματα *saṃ* (συν) + *ā* (έ, προς), και τη ρίζα *dhā* (κρατώ, θέτω, στερεώνω). Σημαίνει εσκεμμένη στερέωση, σταθεροποίηση, επικέντρωση, συγκέντρωση του νου σε ένα αντικείμενο ή μια έννοια. Ο συνήθης ορισμός της είναι «ενότητα ή εστίαση του νου» (*cittassa ekaggatā*).³² Η ορθή αυτοσυγκέντρωση (*sammā samādhī*) κατά την ώρα του διαλογισμού, από κοινού με την ηθική διαγωγή

³⁰ M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 298.

³¹ Ο.π.

³² Π.χ. M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 301.

(βλ. *sīla*), είναι η απαραίτητη εξάσκηση (βλ. *sikkhā*) για την επίτευξη της ανώτερης σοφίας και της απελευθέρωσης (βλ. *vimutti*) από τον υπαρξιακό πόνο και την ταλαιπωρία.³³ Βλ. *appanā-samādhī* και *upacāra-samādhī*.

Samatha (σάματχα): «Ηρεμιστικός διαλογισμός» είναι αυτός που οδηγεί στη βαθιά αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhī*), στη νοητική αταραξία και στις εκστάσεις (βλ. *jhāna*), που μπορούν να χρησιμεύσουν ως βάση για τον διορατικό διαλογισμό (βλ. *vipassanā*). Θεμελιώδης αρχή του είναι η αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhī*) ή «ενότητα του νου» (*cittassa ekaggatā*) σ' ένα αντικείμενο ή σε μια έννοια για παρατεταμένο χρονικό διάστημα.

Sambodhi (σαμμπόντχι): «αυτοφώτιση». Βλ. *Bodhi*.

Sambodhiyaṅga (σαμμπόντχιγια άνγκα): βλ. *bojjhaṅga*.

Sammā ājīva (σάμμα ατζίβα): Ο «ορθός βιοπορισμός» εντάσσεται στην Ευγενή Οκταμελή Οδό (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*) και είναι η αποχή από τον λανθασμένο βιοπορισμό, δηλαδή από: 1) το εμπόριο όπλων, 2) το εμπόριο έμβιων όντων, 3) το εμπόριο κρέατος, 4) το εμπόριο μεθυστικών ουσιών και 5) το εμπόριο δηλητηρίων.³⁴

Ορθός βιοπορισμός σημαίνει ότι κάποιος κερδίζει τα προς το ζην με δίκαιο τρόπο, χωρίς να προκαλεί άσχημες και βλαβερές συνέπειες στους άλλους. Ο πλούτος πρέπει να αποκτάται σύμφωνα με ορισμένα πρότυπα, δηλαδή: 1) μόνο με νόμιμα μέσα, όχι παράνομα· 2) ειρηνικά, χωρίς καταναγκασμό ή βία· 3) τίμια, όχι με πονηριά ή εξαπάτηση· και 4) με τρόπους που δεν βλάπτουν και ταλαιπωρούν άλλους.³⁵

Στα αθέμιτα μέσα απόκτησης πλούτου που συνεπάγονται λανθασμένο βιοπορισμό συγκαταλέγονται τα εξής: η δολιότητα, η προδοσία, η μαντική, η κατεργαριά και η τοκογλυφία.³⁶ Επιπλέον, κάθε επάγγελμα που απαιτεί παραβίαση της ορθής ομιλίας (βλ. *sammā*

³³ M III, *Mahācattārīsa-sutta*, σ. 76.

³⁴ A III, *Vaññijā-sutta*, σ. 208.

³⁵ A II, *Āṇaṇya-sutta*, σ. 69· A III, *Ādiya-sutta*, σ. 44· A IV, *Dīghajāṇu-sutta*, σ. 281.

³⁶ M III, *Mahācattārīsa-sutta*, σ. 75.

vācā) και της ορθής πράξης (βλ. *sammā kammanta*) είναι λανθασμένη μορφή βιοπορισμού.

Sammā kammanta (σάμμα κάμμαντα): Η «ορθή πράξη» εντάσσεται στην Ευγενή Οκταμελή Οδό (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*) και είναι η αποχή από: 1) τον φόνο έμβιων όντων, 2) την κλοπή ή τη λήψη οποιουδήποτε πράγματος το οποίο δεν έχει δοθεί/προσφερθεί, και 3) τη λανθασμένη σεξουαλική συμπεριφορά. Από τη θετική της πλευρά, ορθή είναι κάθε πράξη της οποίας κινητήρια δύναμη είναι η καλοσύνη, η γενναιοδωρία, η υπομονή, και η επιθυμία να βοηθήσουμε άλλους ή να διατηρήσουμε και να βελτιώσουμε τη ζωή εν γένει.

Sammā Sambuddha (σάμμα σαμμπούντχα): «πλήρως αυτοφωτισμένος Βούδας». Βλ. *Buddha*.

Sammā vācā (σάμμα βάτσα): Η «ορθή ομιλία» εντάσσεται στην Ευγενή Οκταμελή Οδό (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*) και είναι η αποχή από: 1) την ψευδολογία, 2) τη διχαστική ομιλία, 3) τη σκληρή ομιλία και 4) τη φλυαρία.

Samudaya (σαμουύνταγια): «έγερση», «προέλευση». Απαντάται συνήθως σε συνδυασμό με τα αντώνυμα «παρακμή» (*vaṃsa*), «εξαφάνιση» (*aṭṭhaṅgama*) και «παύση» (βλ. *nirodha*) αναφορικά με την παρατήρηση της έγερσης και της παρακμής των νοητικών και υλικών φαινομένων κατά τον διορατικό διαλογισμό (βλ. *vipassanā*). Είναι χαρακτηριστικό των συνθηκοκρατημένων φαινομένων (βλ. *saṅkhata*).

Απαντάται επίσης σε σχέση με τη δεύτερη Ευγενή Αλήθεια (βλ. *ariya-sacca*) ως «προέλευση του υπαρξιακού πόνου» (*dukkhasamudaya*), η οποία προσδιορίζεται ως «επιθυμία» (βλ. *taṇhā*), και σε σχέση με τον νόμο της «Εξαρτώμενης Γένεσης» (βλ. *paṭiccasamuppāda*) ξανά ως «προέλευση του υπαρξιακού πόνου».

Saṅgha (σάνγκχα): «κοινότητα». Πρόκειται για την αρχαιότερη δημοκρατικά συγκροτημένη πνευματική Κοινότητα, η οποία ιδρύθηκε από τον Βούδα. Με τη στενή έννοιά του, ο όρος αναφέρεται στους ευγενείς μαθητές (*ariya-sāvaka*) που έχουν επιτύχει έστω μία από τις τέσσερις υπερκόσμιες καταστάσεις (βλ. *lokuttara* και *ariya-puggala*). Με την ευρεία έννοια, η Κοινότητα αναφέρεται σε συνη-

θισμένους μοναχούς ή μαθητές που ζουν σε ομάδες χωρίς να έχουν απαραίτητα επιτύχει υπερκόσμιες καταστάσεις.

Saṅkhāra (σανκχάρα, σανσκ. **saṅskāra**, σανσκάρρα): [από το πρόθεμα *sañ* (συν, με, μαζί) και τη ρηματική ρίζα *kara* ή *kar*, όπου το *kara* αντικαθίσταται από το *khāra*³⁷ (κάνω, πράττω, δημιουργώ, ενεργώ, δρω, λειτουργώ, σχηματίζω, κατασκευάζω, παρασκευάζω)]. Σημαίνει «σύνολο ενεργειών», «πράξεις», «δραστηριότητες», «δράση», «ενέργεια», «λειτουργία», «διεργασία», «διαδικασία» (σειρά ενεργειών). Είναι ένας συχνός και σημαντικός όρος με πολλές έννοιες και διαφορετικές αποχρώσεις νοήματος ανάλογα με τα συμφραζόμενα. Συγκεκριμένα:

A. Σχετίζεται με τις «βουλητικές πράξεις» (βλ. *kamma*), δηλώνοντας την πρόθεση ή βούληση (*sañcetanā*) που εκδηλώνεται ως σωματική (*kāya-*), λεκτική (*vacī-*) ή νοητική πρόθεση (*mano-sañcetanā*) και η οποία προκαλεί τη σωματική (*kāya-*), λεκτική (*vacī-*) ή νοητική «δραστηριότητα» (*mano-saṅkhāra*).³⁸ Η πρόθεση ή βούληση (*sañcetanā*, βλ. *cetanā*) συνδέεται στενά με το *kamma* (επίσης από τη ρίζα *kara* ή *kr*). Όπως εξηγεί ο Βούδας: «Τη βούληση (*cetanā*) είναι που αποκαλώ *kamma*».³⁹ Έτσι, *saṅkhāra* σημαίνει εδώ «εκ προθέσεως/εκούσια/βουλητική δραστηριότητα», όπου «δραστηριότητα» είναι το σύνολο ενεργειών που αφορούν μια αλληλουχία συγκεκριμένων πράξεων.

B. Σχετίζεται με τη διδαχή της «Εξαρτώμενης Γένεσης» (βλ. *paṭiccasamuppāda*), όπου *saṅkhāra* είναι ο δεύτερος παράγοντας και έχει την ενεργή διάσταση, δηλώνοντας το *kamma*, δηλαδή την καλή ή φαύλη βούληση (*cetanā*) της σωματικής (*kāya-*), λεκτικής (*vacī-*) ή νοητικής «δραστηριότητας» (*citta-* ή *mano-saṅkhāra*).⁴⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, το *saṅkhāra* έχει την έννοια «καρμικές δραστηριό-

³⁷ Αυτή η αντικατάσταση είναι συνήθης μετά τα προθέματα *sañ*, *upa*, *parā*, *pari* και τη λέξη *pura*, όπου η ρίζα *kara* ή *kar* παίρνει τη μορφή *khār* ή *khar*. Π.χ. *parikkhāro* (το αναγκαίο) = *pari+kar+purakkharoti* (βάζει μπροστά) = *pura+kar*. Βλ. Duroiselle, Charles (1997): *A Practical Grammar of the Pāli Language*, § 520.

³⁸ S II, *Bhūmija-sutta*, σ. 39.

³⁹ A III, *Nibbedhika-sutta*, σ. 414.

⁴⁰ S II, *Vibhaṅga-sutta*, σ. 3.

τητες», οι οποίες είναι συνθηκοκρατημένες από τον πρώτο παράγοντα, την άγνοια (βλ. *avijjā*).

Στο ίδιο πλαίσιο, ως *saṅkhāra* ορίζονται και α) οι «αξιεπαινες δραστηριότητες/ενέργειες» (*puññā-*), β) οι «αξιοκατάκριτες δραστηριότητες» (*apuññā-*), και γ) οι «αδιατάρακτες δραστηριότητες» (*āneñja-abhisāṅkhārā*).⁴¹ Αυτή η τριπλή διαίρεση καλύπτει τις «καρμικές δραστηριότητες» των όντων σε όλες τις σφαίρες της ύπαρξης. Η πρώτη επεκτείνεται στην ηδονική και λεπτοφυή υλική σφαίρα, η δεύτερη στην ηδονική σφαίρα και η τρίτη μόνο στην άυλη σφαίρα.

Γ. Σχετίζεται με τα «πέντε συναθροίσματα» της ύπαρξης (βλ. *pañca-khandha*), όπου *saṅkhāra* είναι το τέταρτο συναθροίσμα και περιλαμβάνει όλες τις «νοητικές λειτουργίες» (*citta-saṅkhāra*) και όπου η πρόθεση ή βούληση (*cetanā*) αποτελεί τον πιο σημαντικό νοητικό παράγοντα.⁴² Στο Αμπιντχάμμα (βλ. *Abhidhamma*) και στα επεξηγηματικά σχόλια, το *saṅkhāra-khandha* κατατάσσεται μαζί με την πρόθεση ως γενική κατηγορία που περιλαμβάνει 50 νοητικούς παράγοντες (*cetasika*), εκ των οποίων οι 11 είναι καρμικά ουδέτεροι, οι 25 καρμικά καλοί (*kusala*) και οι 14 καρμικά φαύλοι (*akusala*).

Δ. Σχετίζεται με τους προαναφερθέντες τρεις όρους της σωματικής (*kāya-*), λεκτικής (*vacī-*) ή νοητικής «δραστηριότητας» (*citta-saṅkhāra*), όμως με πολύ διαφορετική έννοια, όπως: 1) τη σωματική λειτουργία (*kāya-saṅkhāra*), δηλαδή την «εισπνοή και εκπνοή» (*assāsa-passāsā*).⁴³ 2) τη λεκτική λειτουργία (*vacī-saṅkhāra*), δηλαδή τον λογισμό (*vitakka*) και τον συλλογισμό (*vicāra*)· 3) τη νοητική λειτουργία (*citta-saṅkhāra*), δηλαδή το αίσθημα (*vedanā*) και την αντίληψη (*saññā*).⁴⁴

Ε. Σχετίζεται με την ευρύτερη έννοια όλων των εκούσιων και ακούσιων, νοητικών και υλικών δραστηριοτήτων, διαδικασιών ή ενεργειών στο σύμπαν, όπως στη γνωστή ρήση «όλες οι δραστηριότητες/ενέργειες είναι παροδικές ... είναι επώδυνες» (*sabbe saṅkhārā aniccā ... dukkhā*).⁴⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, ωστόσο, *saṅkhāra* είναι υποδεέστερος όρος σε σχέση με τον ακόμη ευρύτερο και περιεκτι-

⁴¹ S II, *Parivīmaṅsana-sutta*, σ. 81.

⁴² S III, *Upādānaparipavatta-sutta*, σ. 60.

⁴³ Π.χ. M I, *Satipaṭṭhāna-sutta*, σ. 56· M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 301.

⁴⁴ Π.χ. M I, *Cūḷavedalla-sutta*, σ. 301.

⁴⁵ Dhṛ, στίχοι 277-8.

κότερο όρο *dhamma* (φαινόμενο), διότι το *dhamma* περιλαμβάνει επίσης το *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*) που δεν είναι *saṅkhāra* αλλά «ο πλήρης κατευνασμός όλων των δραστηριοτήτων» (*sabba-saṅkhāra-samatho*). Επομένως, στη γνωστή ρήση «Όλα τα φαινόμενα (*dharmā*) είναι μη εαυτός» (*sabbe dhammā anattā*), συμπεριλαμβάνονται τα *saṅkhāra* και, επίσης, το *Νιμπάνα*, που είναι *asaṅkhāra* ή *visaṅkhāra*.⁴⁶

ΣΤ. Σχετίζεται με την έννοια του «συνθηκοκρατημένου» στοιχείου (βλ. *saṅkhata*), οπότε το *saṅkhāra* περιλαμβάνει όλα τα πράγματα στον κόσμο, όλες τις διαδικασίες της ύπαρξης. Το *Νιμπάνα* είναι το μη συνθηκοκρατημένο στοιχείο (βλ. *asaṅkhata*), το οποίο ονομάζεται έτσι ακριβώς επειδή ούτε είναι καμωμένο από *saṅkhāra* ούτε το ίδιο είναι ένα *saṅkhāra*.

Saṅkhata (σάνκχατα): «καμωμένο, δημιουργημένο, εξαρτώμενο από συνθήκες» (*paccayehi kataṇ, nibbattaṇ*), «συνθηκοποιημένο», «συνθηκοκρατημένο». Περιλαμβάνει όλα τα φαινόμενα της ύπαρξης τα οποία, στον υλικό, νοητικό ή πνευματικό κόσμο, παράγονται από έναν συνδυασμό αιτιών και συνθηκών. Δεν είναι απόλυτα, αυθόπαρκτα, αμετάβλητα, ανεξάρτητα, χωρίς σχέση με άλλα πράγματα, αλλά αποτελούνται, συγκροτούνται, διαμορφώνονται, σχηματίζονται, πλάθονται, δημιουργούνται, εξαρτώνται και αλληλεξαρτώνται από συνθήκες. Γι' αυτό και ονομάζονται «συνθηκοκρατημένα».

Υπάρχουν τρία χαρακτηριστικά των συνθηκοκρατημένων φαινομένων (*saṅkhata-lakkhaṇa*): 1) η έγερση (*uppāda*), 2) η παρακμή (*vaya*) και 3) η μεταβολή (*aññathatta*) κατά τη διάρκειά τους (*thiṭa*).⁴⁷

Έτσι, η έγερση, η παρακμή και η μεταβολή αποκαλύπτουν τη φύση των συνθηκών που τις κάνει να είναι παροδικές, προσωρινές, σύντομες, πρόσκαιρες, στιγμιαίες, φευγαλέες, περαστικές, ασταθείς, όχι μόνιμες. Το αντίθετο είναι το «μη συνθηκοκρατημένο» (βλ. *asaṅkhata*), δηλαδή το *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*).

Saññā (σάννια): «αντίληψη», «εντύπωση», «ιδέα». Βλ. *pañcakkhandha*.

⁴⁶ Πρβλ. DhP, στίχο 154· Nd¹ I, *Guhaṭṭhakasuttaniddeso*, σ. 27.

⁴⁷ A I, *Saṅkhatalakkaṇa-sutta*, σ. 152.

Saṃsāra (σανσάρα): κυριολεκτικά, «συνεχής περιπλάνηση». Αναφέρεται στη συνεχή περιπλάνηση στον επώδυνο κύκλο του θανάτου και της επαναγέννησης μέσα στον πάντα ανήσυχο και κυματώδη ωκεανό της ύπαρξης.

Πιο συγκεκριμένα, η *σανσάρα* είναι η αδιάκοπη αλληλουχία των «πέντε συναθροισμάτων» της ύπαρξης (βλ. *pañca-khandha*), τα οποία προωθούνται από την «επιθυμία» (βλ. *taṇhā*) για ηδονικές ευχαριστήσεις ή για ύπαρξη κ.λπ., που είναι η κύρια δυναμική αιτία ή η κινητήρια δύναμη του κύκλου της επαναγέννησης. Αυτά τα συναθροίσματα συνεχώς αλλάζουν από τη μια στιγμή στην άλλη και συνεχίζονται μέσα σε αδιανόητα μακρές χρονικές περιόδους, όσο η «επιθυμία» και το «πάθος» εξακολουθεί. Μία μόνο ζωή στη *σανσάρα* αποτελεί απλώς ένα μικρό και φευγαλέο χρονικό κλάσμα. Στην *σανσάρα* περιλαμβάνονται οι τρεις κόσμοι ύπαρξης (βλ. *loka*).

Η απελευθέρωση από τη *σανσάρα* ονομάζεται «τελική λύτρωση» (*mokkha*) ή *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*), και η πρακτική που οδηγεί στο τέλος της *σανσάρα* είναι η Ευγενής Οκταμελής Οδός (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*). Η *σανσάρα* σχετίζεται με το κάρμα (βλ. *kamma*).

Saṃyojana (σανγιότζανα): «δεσμά». Πρόκειται για τα δέκα νοητικά δεσμά που δεσμεύουν τα όντα στο ρεύμα της ύπαρξης (βλ. *bhava-sota*) και στη *σανσάρα* (βλ. *saṃsāra*). Είναι τα εξής: 1) η ιδέα ή άποψη περί προσωπικότητας/ταυτότητας ή εαυτού/ψυχής (βλ. *sakkāya-ditṭhi*) μέσα ή έξω από τα πέντε συναθροίσματα του νου και της ύλης (βλ. *pañca-khandha*)· 2) η σκεπτικιστική αμφιβολία (*vicikicchā*)· 3) η προσκόλληση σε ηθικούς κανόνες, τελετές, αυστηρότητες ή ασκητισμούς με την πεποίθηση ότι μόνο έτσι επέρχεται ο εξαγνισμός και η λύτρωση (*sīlabbata-parāmāsa*)· 4) η φιλήδονη επιθυμία (*kāmacchanda*)· 5) ο θυμός ή η κακοβουλία (*byāpāda*)· 6) το πάθος για ύπαρξη στη σφαίρα της λεπτοφυούς ύλης (*rūpa-rāga*)· 7) το πάθος για ύπαρξη στην άυλη σφαίρα (*arūpa-rāga*)· 8) η υπεροψία /υπερηφάνεια/αλαζονεία (*māna*)· 9) η ανησυχία (*uddhacca*)· και 10) η άγνοια (*avijjā*).

Τα πρώτα πέντε απ' αυτά ονομάζονται κατώτερα δεσμά (*orambhāgiya-saṃyojana*), καθώς συνδέονται με τον ηδονικό κόσμο ύπαρξης. Τα τελευταία πέντε ονομάζονται ανώτερα δεσμά (*uddham-*

bhāgiya-saṃyojana), καθώς συνδέονται με τους ανώτερους κόσμους, δηλαδή τον κόσμο της λεπτοφυσούς ύλης και τον άυλο κόσμο ύπαρξης.

Υπάρχουν τα εξής τέσσερα στάδια απελευθέρωσης από τα νοητικά δεσμά μέχρι το τέλος της υπαρξιακής ταλαιπωρίας:

Α) Αυτός που είναι ελεύθερος από τα δεσμά 1-3 ονομάζεται «εισερχόμενος στο ρεύμα» για το *Nibbāna* (βλ. *sotāpanna*). Β) Αυτός που είναι ελεύθερος από τα δεσμά 1-3 και έχει αποδυναμώσει το 4 και το 5 στη χονδροειδή μορφή τους ονομάζεται «άπαξ επιστρέφων» σ' αυτόν τον ηδονικό κόσμο (βλ. *sakadāgāmi*). Γ) Αυτός που έχει απελευθερωθεί πλήρως από τα δεσμά 1-5 ονομάζεται «μη επιστρέφων» στον ηδονικό κόσμο (βλ. *anāgāmi*) και επανεμφανίζεται σε έναν ανώτερο θεϊκό κόσμο της «Αγνής Διαμονής» (*Suddhāvāsa*). Δ) Αυτός που έχει απελευθερωθεί και από τα δέκα δεσμά ονομάζεται «Άξιος» (βλ. *Arahant*) και δεν επαναγεννιέται. Βλ. *ariya-puggala*.

Στον παρακάτω πίνακα συνοψίζονται τα βασικά δεδομένα για τα τέσσερα στάδια.

4 Στάδια Απελευθέρωσης	Εξάλειψη Δεσμών		Επαναγέννηση
<i>Εισερχόμενος στο ρεύμα</i>	1. άποψη μιας ταυτότητας 2. σκεπτικιστική αμφιβολία 3. προσκόλληση σε τελετές	κατώ- τερα δεσμά	έως επτά επαναγεννήσεις στον ανθρώπινο κόσμο ή σε θεϊκούς κόσμους
<i>Άπαξ επιστρέφων</i>	αποδυνάμωση του 4 και του 5		άλλη μία φορά ως άνθρωπος
<i>Μη επιστρέφων</i>	4. φιλήδονη επιθυμία 5. θυμός		στον θεϊκό κόσμο της «Αγνής Διαμονής»
<i>Άξιος</i>	6. πάθος για ύπαρξη στη σφαίρα της λεπτοφυσούς ύλης 7. πάθος για ύπαρξη στην άυλη σφαίρα 8. υπεροψία 9. ανησυχία 10. άγνοια.	ανώ- τερα δεσμά	μη επαναγέννηση

Sassata-dīṭṭhi (σάσσατα-ντίντχι): Η «άποψη της αιωνιότητας», «αιωνιοκρατική άποψη, ιδέα, νόηση» είναι η πίστη σ' έναν εαυτό, μια ψυχή (*atta*) και έναν κόσμο (*loka*) αιώνιο και άφθαρτο, ιδιαίτερα η πίστη στην ύπαρξη μιας διαρκούς και αμετάβλητης εγώ-οντότητας, εαυτού, ψυχής ή προσωπικότητας που υπάρχει ανεξάρτητα από τις υλικές και νοητικές διεργασίες που αποτελούν τη ζωή και συνεχίζει αιωνίως ίδια και απαράλλακτη μετά τον θάνατο.

Επίσης, είναι η άποψη ότι το σύμπαν είναι ο εαυτός ή η ψυχή (*atta/ātma*) και αυτό θα γίνει κάποιος μετά τον θάνατο, δηλαδή μόνιμος, παντοτινός, αιώνιος, αμετάβλητος και θα υπάρχει ως τέτοιος στην αιωνιότητα.⁴⁸ Αυτή η άποψη φαίνεται να μοιάζει με τη φιλοσοφία του Ινδουισμού στις Ουπανισάδες, η οποία υποστηρίζει την ταύτιση του ατομικού εαυτού/ψυχής (*ātman*) με το παγκόσμιο/συμπαντικό πνεύμα (*brahman*) ή του Ανώτατου Εαυτού/Ψυχής (*paramātmān*). Είναι μια πλήρης αιωνιοκρατική άποψη που προκύπτει με βάση την πιο στοιχειώδη «ιδέα μιας προσωπικότητας» (βλ. *sakkāya-dīṭṭhi*). Αυτή γίνεται το αντικείμενο της επιθυμίας, της λαχτάρας, της αλαζονείας και της λανθασμένης νόησης σχετικά με την ιδέα του «εαυτού» και μεγαλοποιείται σε «Ανώτατο Εαυτό».

Η άποψη της αιωνιότητας ονομάζεται και «κοσμοθεωρία της αιωνιότητας» (βλ. *sassata-vāda*) ή «άποψη περί της ύπαρξης» (βλ. *bhava-dīṭṭhi*) και σχετίζεται με την «άποψη του εαυτού ή της ψυχής» (βλ. *atta-dīṭṭhi*) και με την «επιθυμία για ύπαρξη» (βλ. *bhava-taṇhā*).

Sassata-vāda (σάσσατα-βάντα): Η «κοσμοθεωρία της αιωνιότητας», η «αιωνιοκρατία», είναι η εμμονή στην ιδέα «έχω αιώνιο εαυτό/ψυχή». Με άλλα λόγια, είναι η θεωρία της αιωνιότητας του εαυτού / της ψυχής και του κόσμου. Βλ. *sassata-dīṭṭhi*.

Sati (σάτι): «μνήμη», «μνημονικό», «θυμητικό» παρελθόντων ή παρόντων γεγονότων, ακόμα και τωρινών στιγμών [από το ρήμα *sarati* (θυμάμαι, διατηρώ τη μνήμη, ενθυμούμαι)]. Βρίσκουμε σε ομιλίες του Βούδα τον ορισμό σχετικά με την «ικανότητα της μνήμης» (*sati-indriya*) για αυτόν που έχει πολύ καλή μνήμη (*parama-sati*), τον «μνήμονα» (*satimā*), ο οποίος θυμάται (*saritā*) και αναθυμάται

⁴⁸ M I, *Alagaddūpama-sutta*, σ. 136-137.

(*anussaritā*) ακόμα και τι έγινε και ειπώθηκε πριν από πολύ καιρό (*cira-kataṇ, cira-bhāsitaṇ*),⁴⁹ πόσο μάλλον πριν από λίγες μόνο στιγμές. Για περιπτώσεις της μνήμης στην παρούσα στιγμή, ο Βούδας χρησιμοποιεί τον όρο *upaṭṭhita-sati* (παρουσία της μνήμης), σε αντίθεση με το *mutṭha-sati* (απουσία της μνήμης), δηλαδή τη λήθη, τη λησμοσύνη, την αμνησία, την ξεχασιά, την αφηρημάδα, την απροσεξία.

Η μνήμη αποτελεί την πιο σημαντική λειτουργία κάθε διαδικασίας μάθησης και μελέτης. Είναι ο πυρήνας της γνώσης. Στην αντίθετη περίπτωση, αυτή της λήθης και της λησμοσύνης, όλα θα έμοιαζαν πάντα με εμπειρίες της στιγμής οι οποίες δεν θα συσχετιζόνταν μεταξύ τους.

Ο Βούδας χρησιμοποιεί πολλές φορές το *sati* σε συνδυασμό με το *sampajañña*, ως *sati-sampajañña*. Στα αγγλικά, το *sati* μεταφράζεται συνήθως *mindfulness*, που κυρίως σημαίνει «ενσυνειδητότητα» ή «κάτι που γίνεται με επίγνωση» (*awareness*). Ωστόσο, οι έννοιες της «ενσυνειδητότητας» και της «επίγνωσης» αντιστοιχούν περισσότερο στο *sampajañña*, από το ρήμα *jānāti*, που σημαίνει «γνωρίζω», «γιγνώσκω», «έχω γνώση», «συνειδητοποιώ». Συνεπώς, η «μνήμη», που αποτελεί την πιο σημαντική ικανότητα του νου να διατηρεί, να αποθηκεύει και να αναπλάθει προηγούμενες εμπειρίες, πληροφορίες, γνώσεις, δεν καλύπτεται από τον αγγλικό όρο *mindfulness*.

Η «μνήμη» (*sati*) είναι ένας από τους επτά «παράγοντες της φώτισης» (βλ. *bojjhaṅga*) και το έβδομο μέλος της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*).

Sati-paṭṭhāna (σάτι-πατχάνα): Η «εφαρμογή της μνήμης» είναι, σε σχέση με τον διαλογισμό, τεσσάρων ειδών όσον αφορά την παρατήρηση α) του σώματος (*kāya*), β) του αισθήματος (*vedanā*), γ) της σκέψης (*citta*) και δ) των νοητικών αντικειμένων (*dhamma*).

Μια λεπτομερής παρουσίαση αυτού του θέματος δίνεται στην «Ομιλία επί της Εφαρμογής της Μνήμης» (*Satipaṭṭhāna Sutta*, D I, 22· M I, 10), μια από τις σημαντικότερες και πιο πλήρεις Ομιλίες του Βούδα που αναφέρονται στον διαλογισμό, με ιδιαίτερη έμφαση

⁴⁹ S V, *Dutiyavibhaṅga-sutta*, σ. 196.

στην ανάπτυξη του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*). Είναι η πιο ευρέως μελετημένη και εφαρμοσμένη στην πράξη Ομιλία του Βούδα, η οποία δικαίως ονομάζεται «Καρδιά του Βουδιστικού Διαλογισμού». Περιέχει την πλέον ολοκληρωμένη παρουσίαση του πιο άμεσου και ευθέως τρόπου για την επίτευξη του βουδιστικού στόχου, του *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*). Είναι, όπως την αποκαλεί ο Βούδας, «η ευθεία οδός για την πραγματοποίηση του *Νιμπάνα*».

Sekha (σέκχα): «Ασκούμενος», «εκπαιδευόμενος» είναι ένας μαθητής που ασκείται στην τριπλή εξάσκηση (βλ. *sikkhā*). Μπορεί να είναι ένας «συνήθης» μαθητής (βλ. *puthujjana*), αλλά ο όρος αναφέρεται κυρίως στους επτά ευγενείς μαθητές (βλ. *ariya-puggala*), οι οποίοι έχουν επιτύχει μία από τις τέσσερις υπερκόσμιες οδούς και έναν από τους τρεις χαμηλότερους υπερκόσμιους καρπούς (βλ. *lokuttara*), ενώ εκείνος που έχει επιτύχει τον τέταρτο καρπό ή *arahatta-phala* (καρπό της αξιότητας), ονομάζεται «ο πέραν της άσκησης» (*asekha*, κυριολ. «όχι πια ασκούμενος»). Βλ. *asekha*, *arahant*.

Sikkhā (σικχά): Η «εξάσκηση» που πρέπει να κάνει ο μαθητής του Βούδα είναι τριπλή: α) εξάσκηση στην ανώτερη ηθική διαγωγή (*adhisīla-sikkhā*), β) εξάσκηση στην ανώτερη συνειδητότητα (*adhicitta-sikkhā*), δηλαδή στην αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhi*) και γ) εξάσκηση στην ανώτερη σοφία (*adhipaññā-sikkhā*), δηλαδή στη διόραση (βλ. *vipassanā*). Αυτή η τριπλή εξάσκηση σχετίζεται με την τριπλή διαίρεση της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*), δηλαδή την ηθική διαγωγή (βλ. *sīla*), την αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhi*) και τη σοφία (βλ. *paññā*).

Sīla (σίλα): «ηθική διαγωγή», «αρετή». Είναι η ηθικά αγνή σκέψη και βούληση (βλ. *cetanā*) που εκδηλώνεται με λεκτική ή σωματική πράξη. Είναι το θεμέλιο ολόκληρης της βουδιστικής πρακτικής και το πρώτο από τα τρία είδη εξάσκησης (βλ. *sikkhā*) στην τριπλή διάκριση της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*), που είναι τα εξής: ηθική διαγωγή, αυτοσυγκέντρωση, σοφία.

Sotāpanna (σόταπάννα): Ο «εισερχόμενος στο ρεύμα» είναι ένα ευγενές άτομο (βλ. *ariya-puggala*) που έχει εισέλθει πλήρως στο ρεύμα της Ευγενούς Οκταμελούς Οδού (βλ. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*),

το οποίο τον μεταφέρει αμετάκλητα στη ροή και την είσοδο του *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*). Έχει επιτύχει, μέσω του διορατικού διαλογισμού (βλ. *vipassanā*), την πρώτη υπερκόσμια οδό και τον καρπό (βλ. *lokuttara*), έχει βιώσει για πρώτη φορά το *Νιμπάνα* και έχει αποκόψει τα πρώτα τρία από τα δέκα δεσμά (βλ. *saṃyojana*) που δεσμεύουν τον νου στη *σανσάρα* (βλ. *saṃsāra*), έχοντας εισέλθει έτσι στο «ρεύμα» που ρέει αναπόφευκτα προς το *Νιμπάνα*, διασφαλίζοντας ότι θα επαναγεννηθεί το πολύ επτά ακόμη φορές και μόνο σε ανθρώπινες ή θεϊκές σφαίρες ύπαρξης. Δεν υπόκειται πλέον στην επαναγέννηση σε κατώτερους κόσμους, όπως των ζώων, των πνευμάτων, των δαμόνων, των τιτάνων και των κολάσεων. Είναι σταθερά εγκατεστημένος στην οδό και προορίζεται για την αυτοφώτιση (βλ. *sambodhi*).

Διακρίνονται τρία είδη *sotāpanna*: αυτός «με επτά επαναγεννήσεις το πολύ» (*sattakkhattu-parama*), αυτός που «γεννιέται από μια ευγενική οικογένεια στην άλλη δύο ή τρεις φορές» (*kolaṅkola*) και αυτός που «γεννιέται/βλασταίνει μόνο μία ακόμη φορά» (*eka-bījī*). Βλ. *ariya-puggala*.

Sotāpatti (σόταπάττι): «είσοδος στο ρεύμα» για το *Nibbāna*. Βλ. *sotāpanna*.

Suddhi (σούντχι): «εξαγνισμός» από τα πάθη κ.λπ. Βλ. *visuddhi*.

Suñña (επίθ. σούννια), **suññatā** (ουσ. σούννιατά): «κενό», «κενότητα». Η έννοια ορίστηκε από τον ιστορικό Βούδα Γκόταμα και αναφέρεται κυρίως στη διδαχή του «μη εαυτού» ή της «μη ψυχής» (βλ. *anatta*) ως εξής: «Κενός είναι ο κόσμος... επειδή είναι κενός από έναν εαυτό ή οτιδήποτε ανήκει σε έναν εαυτό (*suññāṇa attena vā attaniyena vā*). Ο κόσμος είναι: Το μάτι... τα ορατά αντικείμενα... η οφθαλμική συνείδηση... και οποιαδήποτε αισθήματα κ.λπ. προκύπτουν με την οφθαλμική συνείδηση και την επαφή ως συνθήκη—τούτα είναι κενά από έναν εαυτό ή οτιδήποτε ανήκει σε έναν εαυτό. / Το αυτί... οι ήχοι... η ακουστική συνείδηση... / Η μύτη... οι μυρωδιές... η οσφρητική συνείδηση... / Η γλώσσα... οι γεύσεις... η γλωσσική συνείδηση... / Το σώμα... τα απτά αντικείμενα... η σωματική συνείδηση... / Ο νους... τα νοητικά αντικείμενα... η νοητική συνείδηση... και οποιαδήποτε αισθήματα κ.λπ. προκύπτουν με τη

νοητική συνείδηση και την επαφή ως συνθήκη—τούτα είναι κενά από έναν εαυτό ή οτιδήποτε ανήκει σε έναν εαυτό».⁵⁰

Τούτα είναι επίσης κενά από μονιμότητα (*niccena*), σταθερότητα (*dhuvena*), αιωνιότητα (*sassatena*) ή αμεταβλητότητα (*anivariṇāmadhammena*).⁵¹ Σε μια άλλη Ομιλία του ο Βούδας περιγράφει την «πλήρως αγνή και ανυπέρβλητα ανώτατη κενότητα» (*parisuddhaṃ, paramānuttaraṃ suññataṃ*), η οποία είναι η απελευθέρωση ή το πλήρες άδειασμα του νου από τις νοητικές διαφθορές (βλ. *āsava*) με την επίτευξη της Αξιότητας (βλ. *Arahant*).⁵²

Επομένως, και το *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*) ονομάζεται «κενό», όχι επειδή είναι μια μηδενικότητα, ένας εκμηδενισμός ή μια ανυπαρξία, αλλά επειδή είναι κενό από: 1) «εαυτό» (*atta-suñña*)· 2) νοητικές διαφθορές και μολύνσεις, όπως το πάθος, το μίσος και η αυταπάτη (*āsava-/kilesa-suñña*)· και 3) οποιοδήποτε συνθηκοκρατημένο φαινόμενο (*saṅkhāra-suñña*). Επίσης, η «ατάραχη απελευθέρωση του νου» (*akuppā cetovimutti*) ενός Άξιου (βλ. *Arahant*) ονομάζεται «κενή» επειδή είναι κενή από το πάθος, το μίσος και την αυταπάτη.⁵³

Επισημαίνεται ότι, στον Βουδισμό Τεραβάδα, κενότητα (*suññatā*) δεν σημαίνει μηδαμινότητα, μηδενικότητα ή ανυπαρξία, αλλά κενότητα από ορισμένες ιδιότητες. Όταν λέμε ότι μια φιάλη ή μια φυσαλίδα είναι «κενή», εννοούμε ότι τούτη υπάρχει αλλά δεν υπάρχει κάτι μέσα της. Κατά τον ίδιο τρόπο, όταν λέμε ότι το μάτι, η συνείδηση, το αίσθημα, η άγνοια κ.λπ. είναι «κενά», εννοούμε ότι στην πραγματικότητα τούτα υπάρχουν αλλά είναι κενά και άδεια από ιδιότητες όπως η μονιμότητα, η σταθερότητα, η αιωνιότητα, η αμεταβλητότητα, η ψυχή, ο εαυτός. Το ίδιο ισχύει και για οποιοδήποτε άλλο υλικό και νοητικό φαινόμενο. Επομένως, κενότητα σημαίνει «απουσία» των παραπάνω συγκεκριμένων ιδιοτήτων.

Sutta (σούττα, σανσκ. **Sūtra**, σούτρα): «ομιλία», «διάλογος», «ρητό». Πρόκειται για μέρος του βουδιστικού Κανόνα Πάλι (βλ. *Pāli*)

⁵⁰ S IV, *Suññataloka-sutta*, σ. 53.

⁵¹ Ps II, *Suññakathā*, σ. 178· Nd², *Mogharājamāṇava-pucchāniddeso*, στίχος 88.

⁵² M III, *Cūlasuññata-sutta*, σ. 108.

⁵³ M I, *Mahāvedalla-sutta*, σ. 298.

που περιέχει τις Ομιλίες του Βούδα και των σύγχρονων κορυφαίων μαθητών του. Αργότερα ταξινομήθηκαν ως «Κανόνας των Ομιλιών» (*Sutta-piṭaka*), όπου έχουν συλλεγεί πάνω από 10.000 Ομιλίες, και αποτελούν έτσι τον δεύτερο από τον «Τριμερή Κανόνα» (βλ. *Tipiṭaka*) των Γραφών του Βουδισμού Τεραβάδα (βλ. *Theravāda*).

Τ

Taṇhā (τάνχα, σανσκ. **Τῤῥῆṇḃ**, τρίσνα): «επιθυμία», «σφοδρή επιθυμία», «πόθος», «λαχτάρα», «δίψα». Πρόκειται για την κύρια και δυναμική αιτία ή προέλευση (βλ. *samudaya*) του υπαρξιακού πόνου (βλ. *dukkha*) και της συνεχούς περιπλάνησης στον κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*). Διακρίνεται σε τρία είδη: επιθυμία για ηδονές (*kāma-taṇhā*), επιθυμία για ύπαρξη (*bhava-taṇhā*) και επιθυμία για μη ύπαρξη ή ανυπαρξία (*vibhava-taṇhā*). Βλ. *ariya-sacca*.

Η επιθυμία για ύπαρξη (*bhava-taṇhā*) είναι εκείνη που σχετίζεται με την άποψη της αιωνιότητας (βλ. *sassata-diṭṭhi*), την άποψη περί της ύπαρξης (βλ. *bhava-diṭṭhi*) ή την άποψη περί ψυχής/εαυτού (βλ. *atta-diṭṭhi*), ενώ η επιθυμία για μη ύπαρξη (*vibhava-taṇhā*) είναι εκείνη που σχετίζεται με την άποψη της εκμηδένισης (βλ. *uccheda-diṭṭhi*) ή την άποψη της ανυπαρξίας (βλ. *vibhava-diṭṭhi*).

Tathāgata (Τατχάγκατα): «Αυτός που έφτασε (*gata*) στην Αλήθεια (*tatha*)» ή «Αυτός που ανακάλυψε την Αλήθεια», είναι ο όρος που χρησιμοποιείται συνήθως από τον Βούδα όταν αναφέρεται στον εαυτό του και στους Βούδες γενικά.

Tevijja (τέβιτζα): «ο κατέχων την Τριπλή Ανώτερη Γνώση». Πρόκειται για εκείνον που κατέχει: 1) τη γνώση της ανάμνησης των πολυάριθμων προηγούμενων ζωών (*pubbenivāsānussati-ñāṇaṃ*), με το να θυμάται με λεπτομέρεια τις πολλαπλές προηγούμενες ζωές του, 2) τη γνώση του θανάτου και της επαναγέννησης των όντων (*sattānaṃ cutūparāte ñāṇaṃ*), με το να βλέπει τα όντα να πεθαίνουν και να επαναγεννιούνται ως καλότυχα και άτυχα, κατώτερα και ανώτερα, όμορφα και άσχημα, κατανοώντας έτσι την περιπλάνηση των όντων στον επώδυνο κύκλο της επαναγέννησης (βλ. *saṃsāra*) σύμφωνα με τις βουλητικές τους πράξεις (κάρμα), και 3) τη γνώση της

εξάλειψης των νοητικών διαφθορών (*āsavānaḥ khaye ṅāṇaḥ*) μέσω της κατανόησης των Τεσσάρων Ευγενών Αληθειών (βλ. *ariyasacca*), συνειδητοποιώντας έτσι και επιτυγχάνοντας με άμεση γνώση την άνογη απελευθέρωση του νου και την απελευθέρωση με σοφία από τις νοητικές διαφθορές (βλ. *āsava*) που μολύνουν, φέρνουν την επαναγέννηση, προκαλούν προβλήματα, ωριμάζουν στον πόνο και οδηγούν σε μελλοντική γέννηση, γήρανση και θάνατο.

Theravāda (*Τχέρα-βάντα*): Τεραβάδα, η «Σχολή των Πρεσβυτέρων». Είναι η αρχαιότερη σχολή του Βουδισμού που έχει διατηρηθεί έως σήμερα. Δέχεται ως αυθεντικές μόνο τις διδασκαλίες του Κανόνα Πάλι (βλ. *Pāli*), σε αντιδιαστολή με τις πολύ μεταγενέστερες σχολές της Μαχαγιάνα (βλ. *Mahāyāna*) και της Βατζραγιάνα (βλ. *Vajrayāna*), οι οποίες είναι επηρεασμένες από τον Ινδουισμό, την τάντρα, τον σαμανισμό και άλλες τοπικές θρησκείες, παραδόσεις και δοξασίες.

Σύμφωνα με την παράδοση, το όνομα Τεραβάδα προέρχεται από το γεγονός ότι ο Κανόνας Πάλι καθορίστηκε αμέσως μετά τον θάνατο του Βούδα από 500 πρεσβύτερους μαθητές του (*Thera*), όλοι αυτόπτες και αυτήκοι μάρτυρες των διδασκαλιών του και, μάλιστα, Άξιοι (βλ. *Arahant*). Εδραίωσαν την αυθεντική Διδασκαλία, η οποία θεωρείται η πιο ορθόδοξη, και είναι κατανεμημένη στον «Τριμερή Κανόνα» (βλ. *Tiṭṭaka*). Έχει επικρατήσει έως την εποχή μας κυρίως σε χώρες της Νότιας Ασίας, όπως η Σρι Λάνκα, η Μιανμάρ (Βιρμανία), η Ταϊλάνδη, η Καμπότζη και το Λάος. Ονομάζεται εσφαλμένα «χίναγιάνα» (βλ. *hīnayāna*). Ωστόσο, όλο και πιο συχνά ονομάζεται «Νότιος Βουδισμός», «Πρωτοβουδισμός», «Πρώιμος Βουδισμός» ή «Βουδισμός Πάλι (*Pāli*)».

Ti-lakkhaṇa (*τι-λάκχανα*): τα «τρία χαρακτηριστικά» της ύπαρξης, τα οποία είναι εγγενή σε όλα τα συνθηκοκρατημένα φαινόμενα, δηλαδή η παροδικότητα (βλ. *anicca*), η ταλαιπωρία (βλ. *dukkha*) και ο μη εαυτός (βλ. *anattā*). Μπορούν να συνειδητοποιηθούν με τον διορατικό διαλογισμό (βλ. *vipassanā*).

Tiṭṭaka (*τιπίτακα*, σανσκ. **Tripitaka**, *τριπίτακα*): ο «Τριμερής Κανόνας» στη γλώσσα Πάλι (βλ. *Pāli*), που αποτελεί το σύνολο των βουδιστικών κειμένων τα οποία θεωρούνται ευρέως η πρώτη κατα-

γραφή των διδασκαλιών του ιστορικού Βούδα Γκόταμα και που η σχολή Τεραβάδα (βλ. *theravāda*) αναγνωρίζει ως τη Γνήσια Διδασκαλία (*Saddhamma*) και ως τα αυθεντικά ιερά κείμενα. Αυτά αποτελούνται από 40 περίπου έντυπους τόμους, οι οποίοι είναι ταξινομημένοι σε τρεις Κανόνες. Συγκεκριμένα:

- 1) Το Βίναγια Πίτακα (*Vinaya-piṭaka* – Κανόνας της Μοναστικής Διαγωγής) ασχολείται κυρίως με αρχές και κανόνες—ατομικούς και κοινοτικούς—για τους μοναχούς και τις μοναχές.
- 2) Το Σούττα Πίτακα (*Sutta-piṭaka* – Κανόνας των Ομιλιών), όπου έχουν συλλεχθεί πάνω από 10.000 Ομιλίες, περιέχει ομιλίες, διδαχές, διαλόγους, λεπτομερείς οδηγίες για διαλογισμό, ηθικό κώδικα συμπεριφοράς και συμβουλές για εγκόσμια και πνευματική πρόοδο, που διατυπώθηκαν από τον Βούδα και τους συγχρόνους του μεγάλους μαθητές του (*mahā-sāvaka*).
- 3) Το Αμπιντχάμμα Πίτακα (*Abhidhamma-piṭaka* – Κανόνας της Ανώτερης Διδασκαλίας) περιέχει την πιο διεξοδική εξήγηση για την ανάλυση και σύνθεση του νου και της ύλης, για την εξαρτημένη φύση τους, αλλά και για την υπέρβασή τους. Είναι η πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρώπινης σκέψης που υλοποιήθηκε τέτοιο έργο διεξοδικά και ρεαλιστικά, χωρίς καμία δεισιδαιμονία, μεταφυσική, αποκρυφισμό, μυστικισμό και μυθολογία.

U

Uccheda-diṭṭhi (*ουτσχέντα-ντίντχι*): Η «άποψη της εκμηδένισης, του εκμηδενισμού, εκμηδενιστική άποψη, ιδέα, νόηση» είναι η υλιστική πεποίθηση σε έναν προσωρινό εαυτό, εγώ ή μια ψυχή που θα εκμηδενιστεί κατά τον θάνατο, ως αντίθετη της «αιωνιοκρατικής άποψης» (βλ. *sassata-diṭṭhi* ή *atta-diṭṭhi*), δηλαδή της αντίληψης ότι υπάρχει ένας αμετάβλητος εαυτός, μια αμετάβλητη ψυχή που συνεχίζεται μετά τον θάνατο. Είναι η πίστη στην ύπαρξη μιας εγώ-οντότητας ή προσωπικότητας λίγο ή πολύ ταυτόσημης με τις υλικές και νοητικές διεργασίες που αποτελούν τη ζωή και οι οποίες, κατά τη διάλυση του σώματος με τον θάνατο, θα εκμηδενιστούν και θα αφανιστούν. Ονομάζεται και «κοσμοθεωρία της εκμηδένισης» (βλ.

uccheda-vāda) ή «άποψη της ανυπαρξίας» (βλ. *vibhava-dīṭṭhi*) και σχετίζεται με την «επιθυμία της ανυπαρξίας» (βλ. *vibhava-taṇha*).

Uccheda-vāda (*ουτσχέντα-βάντα*): «Κοσμοθεωρία της εκμηδένισης» είναι η εμμονή στην ιδέα ότι δεν υπάρχει εαυτός/ψυχή μετά τον θάνατο, που είναι η άποψη της εκμηδένισης του εαυτού ή της ψυχής (βλ. *uccheda-dīṭṭhi*).

Upacāra-samādhī (*ουπατσάρα-σαμάντχι*): «Προσεγγιστική αυτοσυγκέντρωση» είναι ο βαθμός αυτοσυγκέντρωσης ακριβώς πριν από την είσοδο ή την πλήρη απορρόφηση (*appanā*) σε οποιαδήποτε από τις εκστάσεις (βλ. *jhāna*). Ανήκει ακόμα στην ηδονική σφαίρα ύπαρξης (βλ. *kāmāvacara*) και προηγείται της «απορροφητικής αυτοσυγκέντρωσης» (βλ. *appanā-samādhī*). Βλ. *samādhī*.

Upādāna (*ουπαντάνα*): «προσκόλληση», «γράφωμα». Σύμφωνα με το επεξηγηματικό σχόλιο *Vism. XVII*, πρόκειται για επιθυμία σε εντονότερο βαθμό (βλ. *taṇhā*). Γενικά, προσκόλληση σημαίνει έντονη επιθυμία και υπερβολική εξάρτηση και αφοσίωση σε ένα άτομο, μια ιδέα ή ιδεολογία, σε ένα αντικείμενο. Συγκεκριμένα, στις Ομιλίες του Βούδα αναφέρονται τα εξής τέσσερα είδη προσκόλλησης: 1) προσκόλληση στις ηδονικές ευχαριστήσεις (*kām'upādāna*), 2) προσκόλληση σε απόψεις, ιδέες, ιδεολογίες, λανθασμένες νοήσεις (*dīṭṭh'upādāna*), 3) προσκόλληση σε ηθικούς κανόνες, τελετές ή αυστηρούς ασκητισμούς με την πεποίθηση ότι μόνο έτσι επέρχεται ο εξαγνισμός και η λύτρωση (*sīlabbat'upādāna*), και 4) προσκόλληση στην ιδέα ενός εαυτού ή μιας ψυχής (*attavād'upādāna*).⁵⁴

Η προσκόλληση στις ηδονικές ευχαριστήσεις είναι η έντονη επιθυμία που αποτελεί μια αυξημένη κλίμακα του νοητικού παράγοντα της απληστίας (*lobha*). Λόγω της απληστίας συμπεριλαμβάνεται εδώ και η προσκόλληση στις εκστάσεις της λεπτοφυούς υλικής σφαίρας (*rūp'upādāna*) και της άυλης σφαίρας (*arūp'upādāna*), καθώς και η προσκόλληση στην ύπαρξη (*bhav'upādāna*).

Τα άλλα τρία είδη προσκόλλησης είναι διάφορες κλίμακες του νοητικού παράγοντα της άποψης ή λανθασμένης νόησης (*dīṭṭhi*). Η προσκόλληση στην άποψη (*dīṭṭh'upādāna*) περιλαμβάνει φιλοσοφί-

⁵⁴ Π.χ. *M I, Cūḷasīhanāda-sutta*, σ. 67.

ες, ιδεολογίες, κοσμοθεάσεις, κοσμοθεωρίες, θεωρίες περί ψυχής—μεταξύ αυτών, η αιωνιοκρατία (βλ. *sassata-dīṭṭhi*), η εκμηδένιση (βλ. *uccheda-dīṭṭhi*), οι εσφαλμένες απόψεις που οδηγούν με απόλυτη βεβαιότητα σε κακή επαναγέννηση (βλ. *niyata-micchā-dīṭṭhi*), ή οποιαδήποτε από τις 62 θεωρίες για αιώνια ή μη αιώνια ύπαρξη του κόσμου και της ψυχής, οι οποίες αναφέρονται στην D I, *Brahmajāla-sutta*.

Η προσκόλληση στην ιδέα ενός εαυτού ή μιας ψυχής (*attavādupā-dāna*) περιλαμβάνει τα 20 είδη της ιδέας μιας προσωπικότητας (βλ. *sakkāya-dīṭṭhi*) σε σχέση με τα 5 συναθροίσματα της ύπαρξης (βλ. *pañca-khandha*).⁵⁵

Ο όρος «προσκόλληση» (*upādāna*) απαντάται και στην πρώτη από τις Τέσσερις Ευγενείς Αλήθειες (βλ. *ariya-sacca*) σχετικά με τα «πέντε συναθροίσματα της προσκόλλησης» (βλ. *pañca-khandha*), που είναι το σύνολο της υπαρξιακής ταλαιπωρίας (βλ. *dukkha*) επειδή ως προς αυτά δημιουργούνται προσκολλήσεις με αποτέλεσμα κάποιος να υποφέρει. Απαντάται, επίσης, και ως ένατος παράγοντας στην «Εξαρτώμενη Γένεση» (βλ. *paṭiccasamuppāda*), ο οποίος είναι συνθηκοκρατημένος από τον όγδοο παράγοντα, την επιθυμία (βλ. *taṇhā*). Με τη σειρά της, η προσκόλληση γίνεται η συνθήκη για τον δέκατο παράγοντα, το «καρμικό γίγνεσθαι» (βλ. *bhava*).

Upekkhā (ουπέκκχα): Η «αταραξία», «πνευματική ηρεμία ή ισορροπία», «ουδετερότητα», «αμεροληψία», «στρωκτικότητα» είναι ένα είδος αισθήματος (*vedanā*) ουδέτερης φύσης το οποίο ανήκει στο συνάθροισμα του αισθήματος (βλ. *pañca-khandha*). Ισοδυναμεί με το «ούτε-δυσάρεστο-ούτε-ευχάριστο αίσθημα» (*adukkham'asukhavedanā*). Μπορεί να συνοδεύεται από φαύλες (*akusala*) ή καλές (*kusala*) συνειδήσεις. Ως ανώτερη καλή/θετική νοητική ιδιότητα, αποτελεί 1) μία από τις «θεικές διαμονές» (βλ. *brahma-vihāra*), 2) μία από τις «απεριόριστες διαθέσεις» (βλ. *appamaññā*) προς όλα τα έμβια όντα και 3) έναν από τους «παράγοντες της φώτισης» (βλ. *bojjhaṅga*).

⁵⁵ Dhs. § 1214-17.

V

Vajrayāna (*Βάτζρα-γιάνα*): Το «Αδαμάντινο Όχημα», «Κεραυνοβόλο Όχημα» ή «Αφθαρτο Όχημα» είναι κλάδος του Βουδισμού Μαχαγιάνα (βλ. *Mahāyāna*) και μορφή του ταντρικού ή απόκρυφου Βουδισμού που αναπτύχθηκε στη μεσαιωνική Ινδία και εξαπλώθηκε στο Θιβέτ, το Νεπάλ, την Ανατολική Ασία, τη Μογγολία και άλλα κράτη των Ιμαλαΐων. Περιλαμβάνει πρακτικές που χρησιμοποιούνται τα *μάντρα* (επαναλαμβανόμενες συλλαβικές φράσεις που, συνήθως, δεν προορίζονται να γίνουν κατανοητές), τα *ντχάρανι* (*dhāraṇi* – ξόρκια ή σειρές συλλαβών φαινομενικά χωρίς νόημα), τα *μούντρα* (*mudra* – συμβολικές θέσεις και κινήσεις των χεριών και των δακτύλων), τα *μάνταλα* (*maṇḍala* – γεωμετρικά σχέδια, συνήθως κυκλικά, που συμβολίζουν το σύμπαν, θεότητες κ.λπ.) και τον οραματισμό θεοτήτων και μη ιστορικών Βουδών. Πολλές από τις διδασκαλίες του *Βατζραγιάνα* βρίσκονται σε αντίθεση με τις διδασκαλίες του ιστορικού Βούδα Γκόταμα και με τον Βουδισμό Τεραβάδα. Βλ. *Theravāda*.

Vatṭa (*βάττα*): Ο «γύρος» ή «κύκλος» της γέννησης, του θανάτου και της επαναγέννησης. Πρβλ. *saṃsāra*. Στο πλαίσιο της «Εξαρτώμενης Γένεσης» (βλ. *paṭicca-samuppāda*) υπάρχουν οι εξής τρεις κύκλοι: 1) ο κύκλος των νοητικών μολύνσεων (*kilesa-vatṭa*), που περιλαμβάνει την άγνοια (*avijjā*), την επιθυμία (*taṇha*) και την προσκόλληση (*upādāna*)· 2) ο κύκλος των καρμικών πράξεων (*kamma-vatṭa*)· και 3) ο κύκλος των καρμικών αποτελεσμάτων (*vipāka-vatṭa*).⁵⁶ Βλ. *kamma*, *kilesa* και *bhava-cakka*.

Vaya (*βάγια*): «παρακμή», «πτώση». Απαντάται συνήθως σε συνδυασμό με το αντώνυμο «έγερση» (βλ. *samudaya*) αναφορικά με την παρατήρηση της έγερσης και της παρακμής των νοητικών και υλικών φαινομένων κατά τον διορατικό διαλογισμό (βλ. *vipassanā*). Είναι χαρακτηριστικό των συνθηκοκρατημένων φαινομένων (βλ. *saṅkhata*).

⁵⁶ Vism, XVII.

Vibhava-diṭṭhi (βίμπχαβα-νίνττι): «άποψη της ανυπαρξίας ή μη ύπαρξης» ενός εαυτού ή μιας ψυχής μετά τον θάνατο. Σχετίζεται με την άποψη της εκμηδένισης (βλ. *uccheda-diṭṭhi*) ή με την επιθυμία για ανυπαρξία (βλ. *vibhava-taṇhā*).

Vibhava-taṇhā (βίμπχαβα-τάνχα): «επιθυμία για ανυπαρξία ή μη ύπαρξη». Βλ. *taṇhā*.

Vimutti (βιμούττι): «απελευθέρωση»· είναι συνήθως δύο ειδών: η απελευθέρωση του νου (*ceto-vimutti*) και η απελευθέρωση μέσω της σοφίας (*paññā-vimutti*).

Η «απελευθέρωση του νου» σχετίζεται με την αυτοσυγκέντρωση (βλ. *samādhi*) του ηρεμιστικού διαλογισμού (βλ. *samatha*), την προσωρινή απελευθέρωση του νου από τα πνευματικά εμπόδια (βλ. *nīvaraṇa*) και την επίτευξη των διαλογιστικών εκστάσεων (βλ. *jhāna*). Η «απελευθέρωση μέσω της σοφίας» σχετίζεται με τον διορατικό διαλογισμό (βλ. *vipassanā*), που οδηγεί στην πλήρη εξάλειψη των κατώτερων νοητικών δεσμών (βλ. *saṃyojana*).

Επίσης, στην υψηλότερη έννοιά τους, η «απελευθέρωση του νου», είναι εκείνο το είδος της διορατικής αυτοσυγκέντρωσης (*vipassanā-samādhi*)⁵⁷ το οποίο σχετίζεται με την υπερκόσμια οδό της Αξιότητας (*arahatta-magga*). Η «απελευθέρωση μέσω της σοφίας» είναι η γνώση (*ñāṇa*) που σχετίζεται με τον υπερκόσμιο καρπό της Αξιότητας (*arahatta-phala*)⁵⁸ και την πλήρη εξάλειψη των ανώτερων νοητικών δεσμών (βλ. *saṃyojana*).

Viññāṇa (βιννιάνα): Η «συνείδηση», «συνειδητότητα», είναι ένα από τα πέντε συναθροίσματα της ύπαρξης (βλ. *pañca-khandha*), ο τρίτος παράγοντας της Εξαρτώμενης Γένεσης (βλ. *paṭiccasamup-pāda*), η πέμπτη κατηγορία στην εξαπλή κατηγορία των στοιχείων (*dhātu*) και ένα από τα τέσσερα θρεπτικά συστατικά (*āhāra*) του νου.

Θεωρείται ένα από τα πέντε συναθροίσματα (*khandha*) και είναι

⁵⁷ Πρβλ. Α ΙΙ, *Samādhībhāvanā-sutta*, σ. 45, όπου αναφέρεται η «ανάπτυξη της αυτοσυγκέντρωσης (*samādhi-bhāvanā*) που οδηγεί στη μνήμη και την ενσυνειδητότητα (*sati-sampajaññā*) για τη διορατική γνώση της έγερσης, διάρκειας και παρακμής των πέντε συναθροισμάτων (βλ. *khandha*) και την πλήρη εξάλειψη των νοητικών διαφθορών (βλ. *āsava*).

⁵⁸ Πρβλ. Α ΙΙΙ, *Ārabhati-sutta*, σ. 165.

αναπόσπαστα συνδεδεμένη με τα άλλα τρία νοητικά συναθροίσματα (αίσθημα, αντίληψη και νοητικές λειτουργίες). Παρέχει την απλή γνωστική ικανότητα του αντικειμένου, ενώ τα άλλα τρία συνεισφέρουν σε πιο συγκεκριμένες λειτουργίες. Ο ηθικός και καρμικός χαρακτήρας της, και ο μεγαλύτερος ή μικρότερος βαθμός έντασης και διαύγειάς της, καθορίζονται κυρίως από τις νοητικές λειτουργίες (βλ. *sañkhāra*) που συνδέονται με αυτή.

Ακριβώς όπως τα άλλα συναθροίσματα της ύπαρξης, έτσι και η συνείδηση, είναι μια ροή (*viññāṇa-sota*, «ρεύμα της συνείδησης»⁵⁹). Δεν πρόκειται για διαρκή νοητική ουσία ούτε για μεταναστευτική οντότητα ή ψυχή. Τα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης (βλ. *tilakkhaṇa*), η παροδικότητα, η ταλαιπωρία και ο μη εαυτός, ισχύουν και για τη συνείδηση, όπως τακτικά αναφέρουν τα κείμενα Πάλι (π.χ. S III, *Anattalakkhaṇa-sutta*). Ο Βούδας τόνιζε συχνά ότι «χωρίς συνθήκες δεν υπάρχει διέγερση της συνείδησης»⁶⁰ και όλες οι δηλώσεις του περί της συνθηκοκρατημένης φύσης της ισχύουν για ολόκληρο το φάσμα της συνείδησης, είτε είναι «στο παρελθόν, στο μέλλον ή στο παρόν, χονδροειδής ή λεπτεπίλεπτη, εσωτερική ή εξωτερική, κατώτερη ή ανώτερη, μακριά ή κοντά».⁶¹

Με γνώμονα τις έξι αισθήσεις, η συνείδηση χωρίζεται σε έξι είδη, δηλαδή σε οφθαλμική, ακουστική, οσφρητική, γλωσσική, σωματική και νοητική συνείδηση. Η συνθηκοκρατημένη διέγερση αυτών των έξι ειδών συνείδησης εξηγείται ως εξής: Με το μάτι ως συνθήκη, το ορατό αντικείμενο, το φως και την προσοχή, διεγείρεται η οφθαλμική συνείδηση. Με το αυτί ως συνθήκη, το ακουστικό αντικείμενο, τον ακουστικό πόρο και την προσοχή, διεγείρεται η ακουστική συνείδηση. Με τη μύτη ως συνθήκη, το οσφρητικό αντικείμενο, τον αέρα και την προσοχή, διεγείρεται η οσφρητική συνείδηση. Με τη γλώσσα ως συνθήκη, το γευστικό αντικείμενο, την υγρασία και την προσοχή, διεγείρεται η γλωσσική συνείδηση. Με το σώμα ως συνθήκη, το απτό αντικείμενο, το στερεό στοιχείο και την προσοχή, διεγείρεται η σωματική συνείδηση. Με τον νου ως συνθήκη, το νοη-

⁵⁹ D III, *Sampasādanīya-sutta*, σ. 305.

⁶⁰ M I, *Mahātaṇhāsankhaya-sutta*, σ. 258: «*aññatra paṇḍayā natthi viññāṇassa sambhavo*».

⁶¹ Π.χ. S II, *Susima-sutta*, σ. 125.

τικό αντικείμενο και την προσοχή, διεγείρεται η νοητική συνείδηση.⁶²

Το *Αμπχιντχάμμα* (βλ. *Abhidhamma*) διακρίνει 89 είδη συνείδησης που είναι καρμικά καλές, φαύλες ή ουδέτερες, και που ανήκουν στην ηδονική σφαίρα ύπαρξης (βλ. *kāmāvacara*), στη σφαίρα της λεπτοφυσικής ύλης (βλ. *rūpāvacara* και *jhāna*), στην άυλη σφαίρα (βλ. *arūpāvacara*), ή στην υπερκόσμια συνείδηση (βλ. *lokuttara*).

Vipassanā (*βιπάσσανα*): Η «διόραση», ο «διορατικός διαλογισμός» είναι που οδηγεί στη διορατική γνώση των τριών κεντρικών χαρακτηριστικών της ύπαρξης: της παροδικότητας (βλ. *anicca*), του υπαρξιακού πόνου (βλ. *dukkha*) και του μη εαυτού (βλ. *anatta*). Η θεμελιώδης αρχή του είναι η συστηματική παρατήρηση και μελέτη του νου και της ύλης, που αποτελούν το σύνολο της ύπαρξης, καθώς και της πραγματικής φύσης τους, που δεν είναι παρά η έγερση (*samudaya*) και η παρακμή (*vaya*), δηλαδή η μελέτη της παροδικότητάς τους. Ο διορατικός διαλογισμός, σε αντίθεση με τον ηρεμιστικό διαλογισμό (βλ. *samatha*), είναι η ευθεία οδός προς το *Νιμπάνα* (βλ. *Nibbāna*). Ο Βούδας τον ανακάλυψε και πέτυχε έτσι την τελική του Φώτιση. Σχετίζεται περισσότερο με την παράδοση του Βουδισμού Τεραβάδα (βλ. *theravāda*).

Visuddhi (*βισούντχι*): «εξαγνισμός» από τις νοητικές μολύνσεις, τα πάθη κ.λπ. που φέρνουν ταλαιπωρία και οδύνη.

Viveka (*βιβέκα*): «αποστασιοποίηση», «απόσπαση», «απομόνωση» ή «μοναξιά». Αυτή είναι τριπλή: 1) σωματική αποστασιοποίηση από το πλήθος (*kāyaviveka*), 2) νοητική αποστασιοποίηση από τα πάθη (*cittaviveka*), και 3) πλήρης αποστασιοποίηση από όλες τις προσκολλήσεις (*upadhiviveka*), που είναι το *Νιμπάνα* (βλ. *nibbāna*).

Υ

Yoniso manasikāra (*γιόνισο μανασικάρα*): «συνετή προσοχή». Αναφέρεται κυρίως ως προσοχή στα τρία χαρακτηριστικά της ύπαρξης (βλ. *ti-lakkhaṇa*).

⁶² Vism. XV, 39, βασισμένο στο M III, *Chachakka-sutta*, σ. 280.